

Nyitott Kutató Műhely

Cigány Módszertani és Kutató Központ

**Roma
munkavállalók
életútja és
élethelyzete a
humán szférában**

DURKÓ SZABOLCS

szakdolgozat

CIGÁNY MÓDSZERTANI ÉS
KUTATÓ KÖZPONT

Roma munkavállalók életútja és
élethelyzete a humán szférában

(Szakdolgozat)

NYITOTT KUTATÓ MŰHELY

(NYKM)

Gál Ferenc Egyetem
Egészség- és Szociális Tudományi Kar

Készítette: Durkó Szabolcs

Konzulens: Durkóné Zolnai Szilvia

Gyula, 2021

Tartalomjegyzék

1. BEVEZETÉS.....	3
1.1 A témaválasztás indoklása.....	3
1.2. Problémaháttér.....	5
2. ELMÉLETI KERETEK	6
2.1. Fogalmak	6
2.1.1. Nemzetiség, etnikum, kisebbség.....	6
2.1.2. Romák.....	7
2.1.3. Roma népcsoportok	11
2.1.4. Előítélet, sztereotípa	14
2.1.5. Esélyegyenlőség, diszkrimináció.....	18
2.1.6. Életminőség	21
2.2. A romák és a szegénység összefüggése.....	25
2.3. A romák helyzete rendszerváltás előtt és után.....	28
2.4. Romák iskolázottsági jellemzői Magyarországon	33
2.5. Romák a munkaerőpiacon	40
2.6. A romák első kiemelkedő egyéniségei	43
3. KUTATÁS.....	47
3.1. Kutatások a témában.....	47
3.2. A kutatás módszere.....	49
3.3. Minta.....	50
3.4. Kutatási kérdések.....	51
3.5. Hipotézisek	51
3.6. Interjúelemzés.....	52

3.6.1. Gyermekkor. Családi háttér.....	52
3.6.2. A család motiváló ereje a tanulásban.....	63
3.6.3. Diszkrimináció az iskolában.....	73
3.6.4. Diszkrimináció a munka világában	83
3.6.5. Példaképek.....	89
3.6.6. Pályaválasztási motiváció.....	91
3.6.7. Életminőségi kérdések.....	99
3.6.8. Az identitás alakulása a kérdezett személyekben	103
3.7. Az interjú során szerzett tapasztalatok összefoglalása	109
4. ÖSSZEFOGLALÁS	111
4.1. További kutatási lehetőségek.....	114
SZAKIRODALOM:	116

1. BEVEZETÉS

1.1 A témaválasztás indoklása

A romaság kérdésköre mindig is közel állt hozzám, az életem részét képezte. Édesanyám roma származású, édesapám és nagyapám egész életükben aktivisták voltak ezen a területen. Nagyapám volt az első ember a városunkban, aki roma embereket hívott be a helyi keresztény gyülekezetbe, bátran vállalt közösséget velük, ami akkor nagyon szokatlan cselekedet volt, annak idején heves érzelmeket váltott ki a gyülekezet tagjai között. Gyakran prédikált a cigánytelepeken. Hatására több roma személy is megtért, és változtatott életmódot. Addig deviáns életet élő emberek hagytak fel önpusztító életmódjukkal. Nagyon sokan tisztelték, szerették őt, amit többek között a temetésén megjelenő rendkívül sok roma személy bizonyított. Édesapám nagyon fiatalon döntött úgy, hogy tovább folytatja, amit az ő édesapja elkezdett. Lelkészként és misszióvezetőként is egész életében a roma embereket szolgálja, életük jobbítására törekszik, melyet gyermekkoromtól kezdve figyelek. Feleségem gyógypedagógusként olyan általános iskolában vállalt munkát, ahol a roma tanulók aránya 95%. Nap mint nap látom, hogy szeret megküzdni az ebben rejlő kihívásokkal, örömmel foglalkozik roma gyerekekkel, akiknek segíti az iskolai és társadalmi beilleszkedését, tanulási nehézségeik korrekcióját. Talán nem is csoda, hogy magam is

érdeklődöm a téma iránt, leendő szociális munkásként szeretnék tenni értük, a fentiek bizonyítják, hogy jó példák állnak előttem.

A témával való foglalkozás nem csak a szociális munka egyik legkiemelkedőbb, leginkább kutatott területe, a magyar közgondolkodást is erőteljesen áthatja. Tapasztalataim, megfigyeléseim szerint többnyire gyűlölködés tárgyát képezi, melyet erőteljesen befolyásol a média. Nincs olyan híradó, amely ne foglalkozna majdcsak napi szinten romák által elkövetett bűnözéssel, vagy a gyűlöletkeltés valamilyen formájával. Bár nem végeztem ez irányú kutatást, tapasztalataim szerint hazánkban a romasággal leginkább összeforrt fogalmak, asszociációk a szegénység, eltartottság, segélyek, munkanélküliség, munkakerülés, bűnözés. Éppen ezek a sztereotípiák okozhatják a közhangulatban jelen lévő gyűlöletet. Külön szakdolgozatban lehetne tárgyalni a rasszizmus, a romákra irányuló gyűlölet kifejeződésének különféle formáit, de jelen dolgozatnak nem ez a célja.

Számos kutatás foglalkozik demográfiai elemzésekkel, roma antropológiával, romaság történettel, a roma kultúra kutatásával, az identitás kérdéseivel, vizsgálja a szegénység tükrében, illetve a munkavállalással kapcsolatosan. Dolgozatom témája is ez utóbbihoz kapcsolódik, a fent említett sztereotípiák hangsúlyozásával ellentétben olyan roma személyek életútjának, élettörténetének bemutatására, élethelyzetének megvilágítására vállalkozom, akik megtalálták és

megállják helyüket a munka világában, konkrétan a humán szférában. A humán szféra kiemelését azért tartom érdekesnek, mert olyan személyekről beszélünk, akik származásuk miatt korábban pont ennek a területnek állhattak akár a „másik oldalán” is. Azaz most ugyan „segítő” szerepben vállalnak munkát, de az életük valamely korábbi szakaszában nagy valószínűséggel állhattak kapcsolatban azon foglalkozások valamely képviselőjével, vagy hatott rájuk olyan személy, aki emberekkel dolgozik munkája során (például családsegítő, szociális munkás, pedagógusok, szociális támogató rendszer stb.).

1.2. Problémaháttér

A roma személyek társadalmi integrációja napjainkban is folyik, még nem ért véget. Láthatóan meg kell küzdeniük az egyenlő bánásmóddért, az esélyegyenlőségért. Sokan vannak, akiknek ez többé-kevésbé sikerült is, a szakdolgozatomban az ő életútjukkal szeretnék foglalkozni. Pozitív példákat szeretnék bemutatni, megerősítve, hogy van kitörési lehetőség a romákat sújtó mélyszegénységből, alulszocializáltságból, társadalmi kirekesztődésből.

2. ELMÉLETI KERETEK

2.1. Fogalmak

Először is azokat a fogalmakat tisztázom, melyek a szakdolgozat szempontjából kiemelten fontosak, a kutatni kívánt témához közvetlenül kapcsolódnak.

2.1.1. Nemzetiség, etnikum, kisebbség

A **nemzetiség** egy adott állam területén az államalkotó nemzethez, vagy nemzetekhez képest a kisebbségben élő etnikai csoport. Mivel a nemzetiség fogalma egy anyanemzet, anyaállam létezését feltételezi, így a cigányság esetében nemzetiségről nem beszélhetünk. Azonban a 2011. évi CLXXIX. törvény nem beszél etnikumról, csak nemzetiségről, így ettől az évtől kezdődően a törvény értelmezésében a cigányság is nemzetiség (Fábiánné, 2015).

Rendszerváltás után a cigányság hivatalosan is Magyarország egyik nemzetisége lett. A többi nemzetiséghez hasonlóan cigány iskolák is alakultak (Forray, 2013).

A **kisebbség** fogalma alatt egy többségi társadalom mellett élő, számbeli kisebbségben lévő csoport tagjait értjük. A faji/etnikai kisebbségen kívül lehetnek akár vallási, vagy szexuális kisebbségben élők is. A cigányságot etnikai kisebbségnek tekintjük elsősorban,

azonban egyes közösségeket nyelvi kisebbségként is lehet említeni (Fábiánné, 2015).

2.1.2. Romák

Több jellemzőben is különbözik hazánk más nemzeti kisebbségeitől a cigány közösség. Európa szinte minden országában jelen vannak, ám nálunk magasabb számarányt képviselnek. Más nemzetiségi csoportoknak nem jellemzője, hogy életszínvonaluk jelentősen eltér a többségi társadalomhoz képest- negatív irányba. A cigányok viszont valamennyi életterületen jelentősen elmaradnak, hátrányt szenvednek a többséghez képest (anyagi helyzet, születéskor várható élettartam, egészségi állapot, képzettség stb.). Még az Európai Tanács is beszámol arról, hogy a cigányok a tagállamok többségében sokszor a diszkrimináció áldozatai. Összefoglalva elmondható, hogy a cigányoknak kétszeres kisebbségi státusza van (Forray, 2013).

Többféle nézet, megközelítés létezik, mivel valójában nagyon összetett kérdés az, hogy kit is tekinthetünk cigánynak. Felmerülhetnek olyan tényezők, mint a rasszjegyek, genetika, hagyományok tartása, nyelvtudás, életmód, és ezek színes kombinációi. Egy lehetséges megközelítés szerint három felosztás lehetséges:

- A) Azt tekintjük cigánynak, aki annak vallja magát.
- B) Azt tekintjük cigánynak, akit a környezete annak vall.

C) Azt tekintjük cigánynak, akit a többi cigány annak tart (Fábiánné, 2015).

A Magyarországon élő cigányok egy része a roma kifejezést használja, hiszen a nagy létszámú oláh cigányok nyelvén (romani nyelv) a „rom” kifejezés jelentése ember. Közülük sokan sértőnek találják a cigány kifejezést. Ellenben a kisebb létszámú beás cigányok a cigány kifejezést preferálják. Az ő nyelvük más, mint a romani, nincs benne rom, roma kifejezés. A szakirodalom használja a roma és a cigány kifejezést egyaránt, egymás szinonimájának tekinthető (Szabóné, 2012).

Egy 2015-ben megjelent dél- és kelet-közép európai cigányságot kutató szakemberek megalkották a Gipsy Economy – avagy Cigány gazdaság – című könyvet, mely a magyar társadalomtudományos diskurzussal összevetve már címében is provokatív. Hazánkban a „cigány” kifejezés egy stigma, mely társadalmi kirekesztés eredménye. Ráadásul a gazdaság tükrében szintén az abból való kirekesztés, a szociálpolitikai ellátásoktól való függés juthat eszünkbe hazai viszonylatban. A könyv tizenegy kulturális antropológiai esettanulmányt foglal magába (Kovai és Vigyári, 2017).

Kemény és Janky 2003. évi cigánykutatása alapján hazánkban 540 800 fő volt a cigány háztartásokban élők száma. A kutatók azonban hozzátézik, hogy körültekintőbb úgy fogalmazni, hogy 520–650 ezer fő között mozog ez a szám. Ennek oka az, hogy nem

biztos, hogy a felmérés és a felmérést végzők minden egyes családhoz eljutnak, illetve, hogy sikeres lesz-e a kérdőív.

Forray (2000b) szerint a cigányság nem egy egyértelműen lehatárolható csoport. Nem tekinthető egy különleges etnikai csoporthoz tartozó fogalomnak a cigány életmód, kultúra és identitás sem, mely történelmen kívüli állandósággal létezik. Bár vannak klasszifikációs törekvések, „objektív” próbálkozások, ezeket gazdasági-társadalmi viszonyrendszerek termékeként kerülnek értelmezésre. Kétkelkedik abban, hogy egy népszámlálás során a magukat cigánynak vagy nem cigánynak valló személyek válasza mennyire tekinthető valósnak, ugyanis sokszor befolyásoló tényező lehet az érdek, nem érdek, vagy a félelem, például a stigmától.

A cigányság demográfiai adatai alapján fiatal népcsoport. A 0–14 éves korú gyermekek számaránya a cigányság körében 36,8 százalék, nem cigányok esetében 15,4 százalék. Termékenységi arányszámuk magas, a roma családokban kétszer-háromszor több gyermek születik, mint a többségi társadalomban. Kemény 2004-ben végzett kutatása alapján az ezer lakosra jutó szülések száma a teljes népességet nézve 9,3 százalék, a cigány népességen belül 25,3 százalék. A tények mögé nézve viszont megállapítható, hogy a magas szülésszámok mögött gyakori a fiatakorú és a tinédzser korú személyek gyermekvállalása. Ennek következménye, hogy magas a kissúlyú és a koraszülöttek száma, illetve perinatális elhalálozások is

gyakrabban előfordulnak. Alacsonyabb gyermekszám főleg azokban a cigány családokban jellemző, ahol magasabb iskolai végzettséggel rendelkeznek a szülők. A cigány népesség számadatai állandó vitatémája a többségi társadalomnak. Szélsőséges szerveződések gyakran riogatják a társadalmat a cigányok „túlszaporodásával”. Bár a teljes népességen belül valóban növekszik a cigányság számaránya, egyáltalán nem olyan nagymértékben, mint ahogyan ezt propagálják. Statisztikai számítások szerint 2030-ra a teljes népesség 10, 2050-re a 15 százaléka lesz az egész népességnek (Szabóné, 2012).

A hazai cigányságon belül fontos kiemelni a nők és a gyerekek helyzetét, hiszen ők különösen veszélyeztetettek és kiszolgáltatottak. A hagyományörző cigány közösségben különösen, de a nem tradicionális cigány közösségekben is jellemző az, hogy a nőkre nagyobb felelősség hárul. Régen az ő feladatuk volt a mindennapi élelem előteremtése, melyet koldulással, házalással, parasztoknak végzett munkákkal, jóslással kerestek meg, emellett nevelték a gyermekeket, vezették a háztartást. Még ma is alávett szerepük van a nőknek, feladatuk a férfiak kiszolgálása- kezdetben az apjuk, fiútestvérek, majd a férj és a fiaik kiszolgálása. Nincs önálló élete a cigány nők jelentős részének, egyetlen feladatuk és hivatásuk a gyermekek szülése, nevelése, a család összetartása, hagyományok őrzése, a férjük kiszolgálása. Így szocializálódnak gyermekkoruktól kezdve. A többségi lányokkal ellentétben a karriert nem a munka,

hivatás jelenti, hanem az anyaság, a sok gyermek. Pont ezért nem tartják fontosnak számos cigány családban a lányok iskolai sikereit, és ennek további következménye, hogy a cigány nők a férfiakhoz képest is iskolázatlanabbak. A roma nők tehát többszörösen veszélyeztetettek, alacsony iskolai végzettségük miatt nem tudnak elhelyezkedni a munkaerő piacon, nincs jövedelmük. Egyetlen minta előttük sokszor a korai gyermekvállalás, mellyel emelkedik a családban elfoglalt helyzetük, elismertségük. Ekkor már nagykorúnak tekintik, a gyermekek után járó támogatások anyagi segítséget jelentenek az egész család számára, és ez generációról generációra tovább öröklődik a cigány családokban (Szabóné, 2012).

2.1.3. Roma népcsoportok

Az 1893. évi első cigányösszeírásakor a romákat két nagy csoportra osztották, mégpedig letelepült (magyar anyanyelvű muzikus és kovács cigányok) és vándorcigány életmódot folytatókra (főként cigány és román anyanyelvű oláh és beás cigányok). A cigányság nem egységes csoportból áll- a közhiedelemmel ellentétben, hanem több nagy csoportjuk él hazánkban. E csoportok elkülönítése leginkább nyelvi alapon történik:

1. Roma anyanyelvűek csoportjai:

- a. **Kárpáti cigányok:** nyelvül indiai eredetű – romani. Ők érkeztek először hazánkba a 15. században. Nagyrészüket már nem is őrzi az anyanyelvét, az ő leszármazottjaik a romungrók. Mára csak egy-két csoportjuk maradt. Erdős Kamill 1958-as összeírásakor a cigányság 10-20 százalékát alkották, a szocializmus ártalmi miatt számuk lecsökkent, sok szülő magyar anyanyelvűnek nevelte a gyermekét a magyar anyanyelvű iskolába beilleszkedés miatt. A kárpáti cigány nyelvvel rokon a szintó, de ők a 15. században tovább vándoroltak német nyelvterületekre, és csak a 20. század elején tértek vissza és telepedtek le a nyugati határokhoz.
- b. **Oláh cigányok:** ugyanúgy az indiai eredetű cigány nyelvet beszélik. A 19. század második felétől tömegesen vándoroltak Magyarországra, előtte rabszolgaként éltek Románia, Moldva területén. Nyelvükön erősen érződik a román hatás, innen kapták a nevüket, ugyanis az oláh jelentése román. Nyelvjárásuknak számos dialektusa ismert, melyek foglalkozásokhoz kötöttek. A legismertebb ezek közül a lovári, amely a legfelsőbb réteg – a lókereskedők – nyelvjárása.

2. Nem cigány anyanyelvűek csoportjai

- a. Magyar anyanyelvű:** romungró/magyar cigány/muzsikus cigány: A mai hazai cigányság háromnegyedét/kétharmadát teszi ki. Az első bevándorlási hullámmal érkezők leszármazottai. A kárpáti cigányok azon leszármazottjai, akik nem az ősi nyelvet, hanem a magyart beszélik anyanyelvként. Őket tekintjük a legrégebben integrálódott csoportnak, már generációk óta magyar anyanyelvűek. Ide tartoznak az úri cigányok és a muzsikusok, nemcsak foglalkozásként, hanem népelnevezésként is használják.
- b. Román anyanyelvűek:** ide soroljuk a román cigányokat, Gábor-cigányokat, beás cigányokat. Hazánkban csak a beások élnek nagyobb számban. Elsősorban Dél-Dunántúlon élnek, a 19. században települtek át Romániából. Az ő nyelvük semmilyen formában nem kapcsolódik az indiaihoz, a román nyelv egy archaikus változatát beszélik. Bár gyakran összetévesztik őket az oláh cigányokkal, sem nyelvük, sem foglalkozásaik nem közösek. Teknővájással foglalkoznak, teknővájó cigányoknak is nevezik őket (Fábiánné, 2015).

A magyarországi cigány törzsek felkutatása, leírása, rendszerbe foglalása Erdős Kamill ciganológus, etnográfus, nyelvész munkájának köszönhető. Ő anyanyelvük szerint magyar anyanyelvű és kétnyelvű

csoportokba sorolja a cigányságot. A magyar anyanyelvű cigányok többségét a romungrók alkotják (86,9 százalék). A magyar cigányság nem egységes, három csoportjukat nevezi meg: az úri réteget (zenész cigányok, muzsikusok), a kereskedőket (régiségek, használt cikkek, ékszerek), és a vályogvető, kosárfonó, szegkovács, alkalmi munkás szegények rétegét. A kétnyelvű cigányokat további két csoportra osztja, ezek az oláh cigányok (a hazai cigányság 7,7 százaléka) és a beás cigányok (a hazai cigányság 4,6 százaléka) (Szabóné, 2012).

2.1.4. Előítélet, sztereotípa

A kategóriákban való gondolkodás az ember túlélésének feltétele, normális és adaptív emberi reakció. Fontos, hogy minden, amivel találkozunk, azt az elménkben azonnal el tudjuk helyezni, „skatulyába dugni”. Amit esetleg nem tudunk elhelyezni, az félelmet vált ki. Sztereotípiák alakulnak ki bennünk, melyeket a tapasztalatok és nevelés erősen befolyásolnak, például kutya látványa: lehet kedves, hűséges, legjobb barát, de érezhetjük veszélyesnek, félelmet keltőnek, mindezt tapasztalatok vagy neveltetés hatására. Úgy érezhetjük, hogy egy csoportról van tudásunk, így azt nem vizsgáljuk meg alaposan, jelen esetben ez a cigányok csoportja. „Megtanultuk”, hogy a cigány: lop, csal, hazudik, sok gyereke van, iskolázatlan, munkanélküli, segélyezett stb. Aki valóban így viselkedik, könnyen ráhúzza a környezetet, hogy „tipikus cigány”. Ám ha feltesszük a kérdést, hogy van-e tipikus cigány, rögtön gondoljuk hozzá azt is, van-e tipikus

magyar. Sok magyar gondolná azt, hogy nincs, viszont ha megkérdeznék egy külföldi vendéglátóst, nagy valószínűséggel tudna mondani néhány sztereotípiát. Nincs „tipikus cigány, sem „átlag cigány”. Fontos lenne az előítéleteinket „levetkőzni” és megvizsgálni az adott kategóriát: cigány. Így előítéletek helyett tartalommal, tapasztalattal tölthetjük meg gondolatainkat (Fábiánné, 2015).

A Magyarországon tapasztalható cigányellenesség nem szűnt meg, sőt, felerősödni látszik. Sokan vannak, akik saját élethelyzetük nehézségeiért a cigányokat teszik felelőssé. Ebben nagyrészt szerepe van a médiának, de a cigányellenes retorikával párttá lehetett válni 2010-ben. Egyre gyakrabban fordulnak elő cigányokkal szembeni támadások is. Kérdés lehet, hogy a heves cigányellenesség „médiából nyert torz tapasztalat”, vagy a magyarok jelentős része valóban így gondolkodik-e. Más régiókban is hasonló a romák helyzete, mint hazánkban.

A 2009. évi Eurobarometer adatfelvétele során, melyet minden EU-tagállamban megvizsgáltak, azt kutatták, hogy a lakosság mely társadalmi csoportját tartja a leginkább veszélyeztetettebbnek arra, hogy szegénnyé váljon. Annak ellenére, hogy hazánkban a „cigány háztartásfőjű háztartásokban élők” szegénységi kockázata a legmagasabb, a magyar lakosság mindössze egy negyede gondolta azt, hogy a cigányokat tartja a legveszélyeztetettebbnek. A magyarokhoz hasonlóan több ország lakosai is hasonlóan gondolkodnak. Ez az

eredmény a lakosság attitűdjének egyik indikátoraként is felfogható. A magyarok szerint sokkal kevesebb cigánynak kellene segélyben részesülni, mint amennyien jelenleg részesülnek. Ez ellentétes más szegénységi kockázatú csoportokkal szemben. Minden más kockázati csoportról azt gondolják, hogy kevesebben részesülnek benne, ahhoz képest, ahogyan kapnak (ilyen csoport a nagycsaládosok, munkanélküliek, rokkantak, fogyatékkal élők stb.). A magyar lakosság szerint a cigányok túlsegélyezettek. Ez a cigánysággal és szociális helyzetükkel való ellenézésre utal.

Negatív és pozitív sztereotípiákat is vizsgáltak a kutatásban. A 90-es évek elejéhez képest először csökkent, majd növekedett a mértéke a „cigánybűnözés” jelenségével kapcsolatos előítéleteknek. Magas százalékarányban gondolják azt a kérdezettek, hogy a „*bűnözési hajlam a cigányok vérében van*”. Kismértékben csökkent, de továbbra is jelentős azoknak száma, akik szerint „*a cigányok gondjai megoldódnának, ha végre elkezdenének dolgozni*”. Illetve kevesen gondolják úgy, hogy a cigányoknak több támogatást kellene adni, mint a nem cigányoknak. Pozitív diszkriminációs állítások közül fontos megemlíteni, hogy a többség egyetért azzal az állítással, hogy „minden cigány gyermeknek joga van arra, hogy a nem cigányokkal közös iskolai osztályokban tanuljon” – de akkor mivel magyarázható, hogy az etnikai megkülönböztetésen alapuló iskolai szegregáció ma is létező és működő jelenség? Összefoglalható, hogy a magyarok

érezik a cigányság szegénységét, társadalmi leszakadását, de nem viszonyulnak hozzá empátiával, megértéssel (Bernáth, 2010).

„Stigma tudatosságról” ír Brown-Lee 2005-ben, melynek lényege, hogy a személy az adott csoporthoz való tartozást stigmaként éli meg. Az érintett személy gyakran elfojtja a kellemetlen érzéseket, feladhatja identitását, mely további nehézségeket szül. Gyakran társul hozzá düh, harag, mások vagy önmaga felé mutatott agresszió. Leginkább a kisebbségi értelmiség körében fordul elő ez a probléma, vágnak arra, hogy kitörjenek közösségeikből. A többség viszont nem, vagy nagyon nehezen fogadja el őket, ezért úgynevezett „szigetemberekké” válnak, hiszen sehova sem tartoznak többé. A cigányok körében tapasztalható depresszió, szorongás oka a tehetetlenség. Azért érzik ezt, mert megélik, hogy rajtuk kívülálló okok miatt kerülnek olyan helyzetbe, amelyből kijönni szinte lehetetlen. Többszörösen kell bizonyítaniuk, például tanulásban. Fenyegetett identitástudattal élnek, hiszen előítélettel sújtott etnikai csoporthoz tartoznak. A rengeteg kihívás, kudarcok folyamatos megélése, kudarcfélelem miatt gyakran túlkompenzálnak. „Üvegplafon-szindrómától” szenvedhetnek, mely megnevezés arra az érzésre utal, hogy az érintett személy egy feltételezett szintet tapasztal, amely fölé már nem emelkedhet, pedig a képességei alapján megtehetné. Ez akkor jelenik meg gyakran, amikor az érintett személy egy kiváló szakember, ezt a felettségi érzetet is vele, viszont nem

teszik lehetővé számára, hogy vezető pozícióba kerüljön. (Szabóné, 2012).

2.1.5. Esélyegyenlőség, diszkrimináció

A diszkrimináció valamilyen szempont szerinti megkülönböztetést jelent egy bizonyos csoporttal szemben. Számos megnyilvánulása lehet különféle élettereken: megnyilvánulhat emberi kapcsolatokban, barátságválasztásban, intézményszinten az oktatásban, egészségügyben, de a munka világában is (Fábiánné, 2015).

Virág (2008) alsószentmártoni cigány kutatása alaposan szemlélteti, hogy egy település leszakadása, izolálódása hogyan bélyegzi meg az ott élőket. Sajátos etnikus és szegény kulturális életforma alakult ki a faluban, mely lényegesen eltért a többségi társadalom által elvárt mintától, ez felerősítette a társadalom előítéletét a falu egészével szemben. Egy falubeli állásinterjúra ment egy környező településre. Miután felvételt nyert, a papírmunka során kiderült, hogy alsószentmártoni. Ekkor közölték vele, hogy „sajnos betelt a létszám”.

A cigányság nagy része – bár megmenekült a II. világháború okozta borzalmaktól, munkatáboroktól – nem menekülhetett a korábbi évtizedek gondolkodásmódjától, kirekesztésétől. Kimaradtak a földosztásból is, csupán töredékük jutott hozzá, „az arra érdemesek”. Folyóiratok szintjén vita indult a cigányság munkatáborokba kényszerítéséről. A szocializmus kezdetén a cigányok többsége

cigánytelepen lakott, melyre úgy tekintett a többségi társadalom, mint a bűnözés és a járványok központja. Ebből a felfogásból következően 1955-től az Egészségügyi Minisztérium „kényszermosdatásokat” rendelt el a cigánytelepeken– ehhez egészségre ártalmas vegyszereket használtak és a végrehajtók gyakran visszaéltek hatalmukkal, gyakran erőszakosak voltak. Szintén az ötvenes években alkalmazták a „fekete személyi igazolványt”, melyek eltértek az általános okirattól. Az Úgynevezett „kóbor cigányok” megkülönböztetésére szolgált, olyan személyeknek kellett viselnie, akik nem tudták lakhelyüket és munkájukat igazolni. Valójában nagyon kevesen éltek „kóbor” életmódot, akkor is inkább azért, mert a munkájuk részét képezte, de szinte mindenkinek volt bejelentett lakcíme. Voltak kezdeményezések az analfabetizmus felszámolása érdekében, de mindig kudarcba fulladtak. Ennek oka lehetett a pedagógusok kilépése, és a tanulók lemorzsolódása, de a tényleges szándék hiánya is. A „cigánykérdés” megvitatására is több kísérlet történt, de végül mindig törölték a kérelmeket, emellett a társadalom is elzárkózott a cigányoktól, „társadalmi fejlődésben elmaradott” népcsoportnak tartották őket (Hajnáczky, 2015).

1957-ben megalakult a Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetsége, alárendelve a Művelődésügyi Minisztérium Nemzetiségi Osztályának. Rendezni szerették volna a „cigánykérdést”, de folyamatos akadályokba ütköztek. A Művelődési Minisztérium

Nemzetiségi Osztályának vezetője „iránymutatást” küldött minden megyének, melyben negatívan véleményezte a Cigányszövetség munkásságát. káros tendenciának írja le azt, hogy a cigányok nemzetiségi és nemzeti öntudatát erősíteni kell. Az MSZMP KB Politikai Bizottsága kiadott 1961-ben egy határozatot „A cigánylakosság helyzetének a megjavításával kapcsolatos egyes feladatokról” címmel, melyben természetesen nem a kultúra, a hagyományok és a nyelv vagy az integrációs törekvések kaptak kulcsszerepet, hanem besorolást végzett a 200 ezer főre becsült cigányság integrációs státuszát tekintve: „beilleszkedett cigányok” (30%), „beilleszkedésben lévő” (30%), „be nem illeszkedett” (40%). Az utóbbi két csoportot olyan kifejezésekkel illették, mint az „alacsony kulturális színvonal” és a „társadalom terhére élőködés”. A Politikai Bizottság fő célja a cigányság „szétszórása” volt a többségi társadalomban – tehát a cigánytelepek megszüntetése, hiszen a bűnözés és járványok melegágyát fel szerették volna számolni. (Tehát nem az embertelen körülmények felszámolása volt a cél, hanem, hogy ne fertőzzék meg betegségekkel a többségi társadalmat.) Másik oka az volt, hogy el akarták rejteni ezt a problémát a kapitalista államok elől, ne lássák azt, hogy emberek tömegei élnek létminimum alatt, nyomorban. A másik fő cél a foglalkoztatás volt. (Hajnáczy, 2015).

2.1.6. Életminőség

A jólét fogalmát sok tudományterület fogalmazza meg a maga nyelvén. A pszichológiában az elégedettség – pozitív és negatív élmények, a közgazdaságban az öröm és hasznosság, a szociológiában az elégedettség és boldogság fogalmak kerülnek fókuszba, amikor a fogalmat leírják. Kutatások alapján az étellel való elégedettségnek erősebb indikátora a tőkepiaci jelenlét a munkaerőpiacihoz képest. Erős pozitív hatást mutat a közép- és felsőosztálybeli önbesorolás, ezen belül is a középosztályok és a vállalkozók tagjai mutatkoznak a legelégedettebbnek. A legelégedetlenebbek a munkanélküliek, és az önmagukat alsó és munkásosztályhoz tartozónak sorolók, illetve azok, akiknek jövedelme igen alacsony. Szoros kapcsolatban áll egymással az elégedettség és a más emberekbe, intézményekbe vetett bizalom. A barátok hiánya gyengíti az elégedettség érzését. Jelentős számban gondolják azt, hogy a család a leghatékonyabb védelmezőrendszer (Lengyel és Janky, 2003).

Az életminőség-kutatások objektív és szubjektív oldalt különítenek el. Két fontosabb életminőség-modellt definiálnak, melyek közül az egyik a skandináv, mely az objektív tényezőkre helyezi a hangsúlyt, például az erőforrások hozzáférhetőségét és azok feletti rendelkezést helyezi középpontba, illetve az amerikai, mely a szubjektív elemekből építkezik, az ember saját magára vonatkozó érzéseit és észleletét tartja fontosnak. Ennek ötvözetét fogalmazta meg

Erik Allart 1993-ban. Maslow mintája alapján ő is egy piramis-féle hierarchiában gondolkodik, melynek három szintje van: „having, loving, being”, ezek materiális-környezeti, szociális szükségletek, illetve személyes fejlődési szükségleteknek felelnek meg. A három szinten is megkülönböztet objektív tényezőket és ehhez kapcsolódó szubjektív attitűdöt. A „having” idevonatkozó legfontosabb szint. Ennek indikátorai objektív szinten az életszínvonal és a környezeti körülmények objektív mérése, szubjektív szinten az életszínvonallal való elégedettség, elégedetlenség érzése. Objektív mutatók elsősorban a jövedelem, munkaerőpiaci státusz, fogyasztási javak és ellátottság, egyéb materiális tényezők, de ide tartozik az egy főre jutó GDP is. Nehezen mérhető a szubjektív életszínvonal, ám a legobjektívebb mutató a szubjektív válaszok összessége. Az objektív mutatókhoz rendelhető általában a szubjektívek is, általában attitűdméréssel, például a kérdezett személy mennyire elégedett a jövedelmével (Márfi, 2007).

A cigányság demográfiai adatait elemezve szomorú adat, hogy bár a születésszám és gyermekszám magas, a nem cigány lakossághoz viszonyítva 10-15 évvel rövidebb élettartam jellemző. Ennek oka az egészségtelen életmódban keresendő, gyakori az egészségtelen táplálkozás, de hozzájárul a lakókörnyezet minősége, az iskolázatlanság, munkanélküliség, korai és elhúzódó betegségek is. Az idősek, tehát 60 évesek és annál idősebbek aránya a teljes népességet

nézve ötször nagyobb, mint a cigánységban. A többség 21 százaléka, a cigánység 4 százaléka tartozik ehhez a korosztályhoz. Gyakrabban fordulnak elő bizonyos betegségek, mint például pajzsmirigybetegségek, vérszegénység, vesebetegség, agyi vérkeringési zavarok, krónikus légúti megbetegedések, szívbetegség, látási zavarok, illetve jellemző ezek komorbiditása, és elhúzódó jellege. (Szabóné, 2012).

Az egészségügyben többszörös diszkrimináció érheti őket, ennek számtalan és összetett oka van. Kulturális vonásnak mondható a szókimondás, az egyértelmű és minden finomkodástól mentes beszéd. A betegséget gyakran a halállal azonosítják, egy kisebb tünet vagy kórkép közlése számukra ijesztő lehet, és ennek hangot is adnak, ez gyakran nehezen összeegyeztethető az egészségügyi rendszer működési rendjével, a többi páciens ellátásával. Fontos lenne a többség részéről megismerni, miből fakad ez a viselkedés. Mindig van a családban egy személy, aki képviseli a többi családtagot. Ő a hierarchiában legmagasabban álló személy, többnyire a legidősebb férfi. Ő az, akinek érdemes feltenni a kérdéseket, felé kell közvetíteni az üzenetet, mert ő adja tovább a család többi tagjának, rá fognak hallgatni. Női dolgok esetében a legidősebb nőt kell megtalálni. Ezen a ponton meg kell említeni a tabukat. Ilyen a szexualitás, szerelem, érintés, nemi szervek, de a fogamzásgátlás is. Sem egymás közt, sem a gyerekeikkel nem beszélnek róla. Mivel a férfiak is szemérmesek,

gyakran nem kezelik az esetleges nemiszervi betegségeket, amely végzetes lehet számukra, de a nőgyógyászati vizsgálatok is gyakran kimaradnak, illetve szüléskor nincs bent az édesapa a szülőszobán. Apró betegségekkel, panaszokkal nem fordulnak orvoshoz. Az elkerülés gyermekkori szocializációra vezethető vissza, arra nevelik gyermekeiket, hogy nem szabad panaszkodni, erősnek kell lenni. Csak akkor keresik fel az orvost, ha egyértelműen nagy a baj, ám ekkor már nagyon félnek, féltik az életüket. A megoldást kizárólag az orvostól várják, életmódváltásra általában nem hajlanak. Megoldást jelenthet a türelmen és empátián túl könnyen érthető szórólapok, tájékoztató anyagok kiadása, vagy az egyértelmű magyarázat (Szódy, 2016).

A cigányság jelentős része a leghátrányosabb helyzetű régiókban, településeken él. (47 százalékuk él Észak-Magyarországon, Északkelet-Magyarországon, Dél-Dunántúlon, és a Dél-Alföldön). A KSH 2009-es adatai szerint az ország 926 településén nincs óvoda, de 2003 óta több mint 230 településen szűnt meg alapfokú oktatás ezeken a helyeken. Ezek a problémák mentális betegségekhez vezethetnek. Az Egészségügyi Minisztérium 2001-ben felmérést végzett, mely rávilágított arra, hogy a cigányság 75 százaléka különböző mértékű depressziótól szenved. Pinel 1999-ben definiálta a „sztereotip szorongás” fogalmát, mely a kisebbségi lét mentális következménye. Lényege, hogy a kisebbséghez tartozó személy úgy érzi, hogy nem individuumként, hanem egy csoport tagjaként ítélik meg. Önmagát

beteljesítő jóslatként hat, hogy a cigány magába integrálja a többség által sugallt „cigány képet” a saját megítélésébe. Ennek következménye a stressz, frusztráció, önértékelési zavar, akár öngyűlölet (Szabóné, 2012).

2.2. A romák és a szegénység összefüggése

Az alcím kapcsán fontosnak tartom kiemelni a kapcsolatok, kapcsolatháló szerepét, fontosságát. Bourdieu „társadalmi tőke” definíciója szerint annak mértéke *„a személy által hatékonyan mobilizálható kapcsolati háló mértékének függvénye”*. A kapcsolatoknak három típusát tudjuk elkülöníteni. Első a „bonding” azaz összetartó kapcsolatok, melyek zártak, bizalmasak, a szolidaritáson alapulnak. Granovetter (1973) definíciója szerint ezek az „erős kötések”. Ide tartozik a család, a szűk baráti kör, a legszorosabb kapcsolatok. Funkciójuk a biztonság. (Messig–Molnár, 2011). Több nemzetközi kutatás foglalkozik kisebbségi vagy etnikai csoportok kapcsolati hálójának elemzésével. Egy ilyen kutatás azt bizonyítja, hogy a gettóban a bonding típusú kapcsolatok jelentik a túlélést. (Messig, 2006). A második kapcsolati forma a „bridging” azaz összekötő kapcsolatok. Ezek a kapcsolatok segítik elő a társadalmi előrelépést, más csoportokhoz való kapcsolódást, társadalmi csoportokon átnyúlhatnak. Ide tartozhatnak a barátokkal, ismerősökkel, kollégákkal való kapcsolattartások. Fontos szerepe van az egyén sikeressége szempontjából, hiszen a csoport tagjai

hozzáférhetnek a másik csoport forrásaihoz. Funkciója tehát a különféle kapcsolati hálók közötti átjárás lehetőségének biztosítása, társadalmi mobilitás fenntartása. A harmadik kapcsolati forma a „linking” azaz összekapcsoló kapcsolat. Ide tartoznak a civil szervezetek, intézmények, hatalommal rendelkező, hierarchikusan elkülönülő társadalmi intézmények. Funkciója a rendszerszintű intézmények, képződmények közötti átjárás, az abból való előnyök megszerzésének biztosítása. Megállapítható, hogy a cigány háztartások a nem cigányokkal szemben jelentősen kevesebb támogató jellegű kapcsolattal rendelkeznek. Azért fontos a cigány szegénység kapcsán megemlíteni a kapcsolati hálókat, mert pontosan a különféle kapcsolatok együttes és stabil megléte teszi lehetővé a társadalmi felemelkedést, de a társadalmi lecsúszás elkerülésében igen nagy segítséget jelent (Messig és Molnár, 2011). Kutatási eredmények bizonyították, hogy a szegények sokkal kevésbé rendelkeznek jól kiépített társas kapcsolathálóval, mint a jobb módúak. A gazdasági hátrányok tehát összefüggnek a kapcsolati hátrányokkal. A szegénység és társadalmi kirekesztettség három indikátorral jellemezhető: jövedelmi szegénység, jelentős anyagi depriváció, alacsony munkaintenzitással leírható háztartásban élés. Mindezek közül leginkább az anyagi depriváció függ össze leginkább a kapcsolati mutatókkal, mint például kapcsolatok száma, kapcsolatok hiánya. Azok az emberek, akik szegénységi indikátorok alapján

beazonosítottak, jelentős részük érzi úgy, hogy társadalmilag kirekesztett. Szegénységben élők közül a bizalmas kapcsolatok erősebbek, mint az instrumentális kapcsolatok. Ez azért pozitívum, mert az érzelmi támogató kapcsolatokat a szegényeknek sem kell nélkülözni. Ám egy egyre leszakadó réteget szül, hiszen ezeknek az embereknek a környezete sem rendelkezik instrumentális kapcsolatokkal, tehát erőforrás hiánnyal küzdenek. A szegénységnek társadalmi következményei vannak, erre számos kutatás rávilágít. Megállapítható, hogy a szegénység hátrányosan befolyásolja a társadalmi kapcsolatokat, mely társadalmi kirekesztődéshez vezethet (Albert és Hajdú, 2015).

Messig 2006-os cigány kutatásának egyik legfontosabb eredménye azon túl, hogy a szegénységben élő cigányok jelentősen kapcsolatszegényebbek, az, hogy a támogató kapcsolatok erőssége nagyrészt függ a regionális elhelyezkedéstől, a településen élő cigányok identitásától, történeti háttérétől. Nagyon érdekes Fleck G., Orsós J. és Virág T. kutatása, melyben egy beás közösség kapcsolati hálóját vizsgálták. Hipotézisük szerint a szegények többet segítenek másoknak, például háztartásban, állatok körüli munkában, gyerekek vagy idősek gondozásában, mint a nem szegények, ugyanis időben szabadabbak, gazdagabbak. Épp az ellenkezője derült ki. A kérdezettek kétharmada semmilyen nem anyagi támogatási kapcsolatot nem tart fenn. Ebből következik, hogy a kérdezett

szegénységben élő személyek nemcsak pénztől, anyagi jóléttől megfosztva élnek, hanem azoktól a közösségi köteletől is elszakadtak, melyek a nincstelenséget elviselhetőbbé teszik a kölcsönös segítségnyújtás révén. A megkérdezettek 40 százaléka tehát „kapcsolati vákuumban” él, vagyis senkire nem számíthat, és ő maga sem nyújt senkinek sem anyagi, sem nem anyagi támogatást. (Messig, 2006).

Megoldást javasol Kertesi Gábor 2005-ben megjelent tanulmányában. Olyan alternatívát képzel el, melynek fókuszában szakértelemmel létrehozott társadalmi integrációt biztosító projektet helyez. Célja, hogy ezek a projektek kivezessék a cigányokat az úgynevezett „*társadalomalatti létezés reménytelen világából*”. A drágának és sehova sem vezetőnek nevezett közmunka – mint jóléti foglalkoztatás egyik formája helyett kétfajta beavatkozást javasol: egyrészt gazdasági önszerveződést elősegítő programokat nonprofit szervezetek által, másrészt a cigányok által sűrűn lakott területeken, „válságövezetekben” rehabilitációs programok szervezését, mely kiterjed az oktatásra, egészségügyre, gazdaságra, közlekedési viszonyokra, szociális intézményekre.

2.3. A romák helyzete rendszerváltás előtt és után

Hazánkban a negyvenes években erőltetett iparosítás vette kezdetét, mely az ötvenes, hatvanas, hetvenes években virágzott, majd a nyolcvanas évek közepén véget ért. Az iparosítás jelensége

túlfoglalkoztatottságot, és munkaerőhiányt szült, különösen Budapest iparvidékén, az észak–magyarországi régióban, és a Dunántúl egy részén. A cigány munkaerő toborzását már a negyvenes évek végén megkezdték, a túlfoglalkoztatottság, a munkaerőhiány kikényszerítette a cigányok foglalkoztatottságát. Az 1971. évi cigánykutatás szerint foglalkoztatottsági arányokban mérve igen kicsi volt a különbség cigány és nem cigány férfiak között. Más volt a helyzet a nők esetében, náluk 30% volt az aktív keresők száma, viszont az a cigány családok jelentősen nagyobb gyerekszámának volt a következménye, ám a hetvenes évek végén már 50% volt a dolgozó nők aránya. A nyolcvanas évek végén jelentősen romlottak a számok a foglalkoztatottsági arányokat tekintve mind az egész népesség, de különösen a cigányok esetében. Számokban kifejezve 1993. végén a 15–59 éves férfiak esetében a foglalkoztatottak aránya 64%, a cigányoknál ez a szám csak 29%. A nőknél még drasztikusabbak voltak ezek a számok. 1985-ben a foglalkoztatott cigányok száma 125 ezer, 1989-ben 109 ezer, 1993. végén 56 ezer. Ezeknek a súlyos számoknak három oka van. Első az iskolázatlanság – nagyon magas volt a nyolc általános iskolai, vagy még alacsonyabb végzettséggel rendelkezők száma, jelentősen magasabb, mint a nem cigányok esetében. Második ok a lakóhely – nagyon kevesen éltek gazdaságilag jól működő országrészekben, ahol alacsony volt a munkanélküliség, mint például Győr-Moson-Sopron megyében. A harmadik ok, hogy a

válságban pont azok a gazdasági ágak mentek tönkre, amelyekben a cigányok a legnagyobb arányban dolgoztak. Van egy negyedik tényező is, melyet számokkal mérni nem lehet, ez pedig a diszkrimináció (Kemény és Janky, 2003).

Láthatjuk, hogy a rendszerváltás hatalmas csapása, hogy 1993-ra az addig dolgozó cigányok fele elvesztette munkáját. Bár a 90-es évek második felében gazdasági fellendülés volt tapasztalható, ebből kimaradtak az alacsonyabb iskolázottságú emberek, így a cigányok jelentős része is. (Kertesi, 2005). További súlyos tragédiának tekinthető, hogy lecsökkentek azok a terek, ahol cigány és nem cigány találkozhatott, közösen dolgozhatott. Mivel a társadalmi felemelkedés, de legalább a lecsúszás elkerülésének kulcsa pontosan az, hogy különféle kapcsolatok típusai együttesen vannak jelen az életükben, érthető, hogy ez tovább súlyosbítja a helyzetüket. A hetvenes-nyolcvanas években cigányok sokasága hagyta el közösségét nehézipari munka reményében, őket még inkább sújtotta a rendszerváltás utáni válság (Messing és Molnár, 2011). Virág Tünde 2008-as Alsószentmárton falu lakosságáról készült tanulmánya is jól mutatja, hogy sokan követték a német és magyar mintát, miszerint a családok elhagyják szülőhelyüket, mert úgy gondolják, ez szükséges ahhoz, hogy megőrizzék megszerzett társadalmi státuszukat. A 90-es évektől jelentősen megemelkedik az úgynevezett „cigányfalvak” száma. Ezekben a gettósodó térségekben növekvő létszámú, fiatalodó

népesség él, akik a munka világától szinte teljesen elzárva élnek. Ezt az élethelyzetet fenntartják és átörökítik a szegregált iskolarendszerek, melyek generációkon átívelnek (Virág, 2008).

Kertesi (2000) a rendszerváltás igazi veszteseinek nevezi a cigányokat. Azzal indokolja, hogy néhány év alatt rendkívüli sebességgel tette semmisé az addigi „modernizációs folyamat” szinte minden eredményét. Értéktelenné vált a nyolcosztályos iskolai végzettség megléte, ezek az emberek, akik korábban a társadalomba integrálódtak, most hirtelen a társadalom margójára kerültek. 1984 és 1993 között a cigány foglalkoztatás drasztikusan leépült. Amellett, hogy a cigányok zöme elvesztette az állását, de azon kevesek, akik valahogyan meg tudtak kapaszkodni, azt csak úgy tudták kivitelezni, hogy le kellett mondaniuk a stabil, folyamatos foglalkoztatás lehetőségéről. Ez a bizonytalanság a munkával rendelkezőket is a társadalmi dezintegráltságba sodorta. A rendszertelen munka rendszertelen életvitelt, megélhetési gondokat eredményezett, juttatások és vállalati szociális ellátások alacsonyabb szintjének megszerzését jelentette.

A magyarországi cigányok helyzete a rendszerváltás óta romlott, azóta még kirekesztettebben élnek. Több területen jelentős mértékben elmaradnak a többségi társadalomtól: iskolázottságban, foglalkoztatás és jövedelem terén, ezzel párhuzamosan tovább nőtt az iskolai és a lakóhelyi szegregáció mértéke is (Bernáth, 2010).

Kemény István már 1971-ben képes volt meglátni a cigányság sorsát. Felhívta a figyelmet a cigányság alacsony iskolázottságának veszélyére. Azt írta, a képzetlen munkaerőre a jövőben már nem lesz ilyen magas kereslet, inkább csökkenni fog, de legjobb esetben is változatlan marad. Szerinte egy-két évtized múlva túlkínálat lesz az alacsony iskolázottságú cigány munkaerőből, nem tudnak majd elhelyezkedni (Hajnáczy, 2015).

A rendszerváltás után mind a kormányzatok, később az Európai Unió részéről egyaránt voltak kezdeményezések, melyek jelentős forrásokat fordítottak a társadalmi integrációra, így a leszakadó csoportok felzárkóztatására is. Bár számos pozitívum történt a cigányság érdekében, a valóságban alig érzékelhetjük a cigányság helyzetének javulását. Az egyik legnagyobb kezdeményezés a Roma Integráció Évtizede program volt. Roma Integrációs Index mérőeszköz segítségével mérték a program ideje alatt bekövetkező változásokat. A RIÉP keretében olyan programok állnak, melyek egyenlő hozzáférést kívánnak biztosítani a nevelési- és oktatási szolgáltatásokhoz a hátrányos helyzetű roma gyerekek számára. Olyan kezdeményezések tartoznak ide, mint a Biztos Kezdet Program, Tanoda Program, Útravaló Ösztöndíj Program, Arany János Tehetséggondozó Program. Az statisztikai adatok azonban mégsem támasztják alá az egyértelműen pozitív tendenciákat. Bár bizonyos mutatók javulást mutatnak, látható, hogy a felsorolt programok hatása

nem érte el a kívánt változást. Meg kell azonban jegyezni, hogy hazánkban a roma népesség esetében sem jelent gondot az írni és olvasni tudás (romák 95%-a, a teljes népesség 98%-a olvas és ír). Az iskolaelőkészítő szakaszban is pozitív változások figyelhetőek meg. A köznevelés más területein viszont a problémák tovább növekedtek, még nagyobb a távolság a roma- nem roma népesség között. Rengeteg roma fiatal nem fejezi be az oktatás valamely szintjét (Cserti, 2018).

2.4. Romák iskolázottsági jellemzői

Magyarországon

Míg a 20. század elején a tanköteles korú gyerekek 93 százaléka iskolába járt, a hét éven felüliek 69 százaléka tudott írni, olvasni, a cigányság tömegeire még mindig az analfabetizmus, aluliskolázottság volt jellemző. Hegedűs 2000. évi kutatása alapján az 1907/1908-as tanévben tanköteles korú cigány gyermekek csak 10 százaléka járt iskolába, de nagyrészüket akkor is csak rendszertelenül. Érdekes viszont, hogy már ebből a korból is maradtak olyan dokumentumok, melyek azt bizonyítják, hogy már ekkor voltak cigányok általi kezdeményezések arra vonatkozóan, hogy gyermekeiknek állítsanak fel iskolákat. 1936-ban Ondódon, 1938-ban Bicskén, 1941-ben Pankaszon indítottak kifejezetten cigányiskolát. Ennek ellenére sajnos nagyon lassan és vontatottan javult a cigányok iskolázottsága. Ez így ment egészen a nyolcvanas évek végéig (Szabóné, 2012).

Korábban már több ponton is bemutattam, hogy a rendszerváltás milyen mélyen sújtotta, elszegényítette és tette munkanélkülivé a cigányok jelentős részét, és hogy ennek egyik fő oka az iskolázatlanság volt. (Forray 2013). A szocialista gazdaság csődje tönkretette azokat a vállalatokat, melyek iskolázatlan munkaerőt erőteljesen alkalmaztak. Ez az átmenet nemcsak a globális munkaerőkeresletet vetette vissza, hanem az iskolázatlan, illetve alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkezők iránti keresletet (nyolc általános, szakmunkásképző illetve szakiskolai végzettséggel), illetve megnöött a kereslet a középfokú vagy annál magasabb iskolai végzettségű munkaerő iránt (Kertesi, 2000).

Kemény és Janky 2003. évi cigánykutatása alapján az akkor húsz évesnél idősebb cigányok 43 százalékának 0–7 osztály, 41 százalékának 8 osztály volt a végzettsége, ez a számarány nem cigányok körében 19 és 25 százalék.

Kemény és munkatársai 1976-ban kimutatták, hogy miután 1945-ban kötelezővé tették a nyolcosztályos oktatást, csökkent azon cigánygyermek számát, akik nem jártak iskolába. Míg 1943–1948 között a tanköteles cigány gyermekek 37 százaléka nem járt iskolába, 1953–1957 között ez a szám 13 százalékra csökkent. A beiskolázás a beas cigányok körében volt a leglátványosabb. Míg a két világháború között mindössze 30 százalékuk járt iskolába, ez a szám 1957 után 90 százalékra emelkedett. Az oláh cigányok körében valamennyivel

kiseb arányban, de jelentős mértékben ugrottak meg a számok, 30 százalékról 87-re (Szabóné, 2013).

Már a rendszerváltás előtt voltak olyan oktatáspolitikai törekvések, melyek a cigány gyermekek oktatási sikerességét célozták meg. A cél nem a diplomássá válás volt, sokkal inkább az, hogy be tudják fejezni a nyolc általános iskolát. A hetvenes években hozták létre az első ilyen programot. Úgy gondolták, hogy két-három év elegendő az iskolás kor kezdetén a hátrányok behozására, így külön osztályt szerveztek a rászorulóknak. A végzeteket be kívánták szervezni később a „normál” osztályokba. Az elgondolás nem volt sikeres, kiderült, hogy az amúgy is hátrányos helyzetű cigány gyermekek a többségnél alacsonyabb minőségű oktatásban részesültek, ezzel végleg elszakadtak az általános iskola elvégzésének lehetőségétől (Forray, 2013).

Mezey és munkatársainak kutatásai viszont alátámasztják, hogy a hetvenes évek végére a cigány tanulók 30,8 százaléka felső tagozatba lépett, mely a kötelező oktatás bevezetésének sikerességéként könyvelhető el. A lemorzsolódás azonban továbbra is jelentős volt, különösen felső tagozatban, azon belül is hatodik osztályban. Rendkívüli gyorsasággal emelkedett a gyógypedagógiai intézményekben tanuló cigány gyermekek száma. Az 1974/75-ös tanévben 24,1 százalék, az 1983/84-es tanévben már 36 százalék volt

ez a számarány, annak ellenére is, hogy a szakmai állásfoglalások ezt ellenezték (Szabóné, 2012).

A cigányság alacsony iskolázottságának hátterében több tényező is áll. Vegyük figyelembe, hogy a cigánytelepek általában távolabb helyezkednek el az iskolától. Az iskolás gyerekek sokszor ruházkodási problémákkal is küzdenek és az otthoni körülmények sem nyújtanak optimális feltételeket a nyugodt tanuláshoz. Gyakran kerültek kiségitő vagy cigány osztályokba, ami szintén nem segítette az előrehaladást (Hajnóczky, 2015).

A nyolcvanas években oktatáspolitikai, civil szervezetek, alapítványok hatására megkezdődött a roma kultúra felértékelődése. Már nem csak „problémahalmazként” gondoltak rájuk, hanem önálló kultúrával rendelkező népcsoportként. Állami támogatásokkal, különféle ösztöndíjakkal tanulhattak tovább, támogatták a tehetséges diákokat. Ekkor szerveződött a pécsi Gandhi Gimnázium is.

A kilencvenes évek oktatáspolitikája lehetővé tette, hogy a cigány tanulók az iskolában megismerjék és megjelenítsék kultúrájukat, akárcsak más nemzetiségek, ezen kívül ösztöndíjat biztosítottak további tanulmányaikhoz. Ez azonban nem oldotta meg az általános iskoláztatás problémáit, anyagi támogatásra volt szükség, mely azt erősítette, hogy „már most megéri tanulni” (Forray 2013).

Kemény és munkatársai 2004-es kutatása alapján 1993-ban a 25–29 éves cigány fiatalok 75 százaléka már rendelkezett általános iskolai

bizonyítvánnyal, ezen belül a legrosszabb eredményt az ország keleti régiójában mérték, ahol az arány 70 százalék, míg a legjobb eredményeket Budapest iparvidékein mérték, ahol 84 százalék volt. Fontos azonban hozzátenni, hogy gyakran 16 éves korukig fejezik be az általános iskolát, és csak töredékük jut be valamilyen középiskolába, ahol a cigány tanulók fele lemorzsolódik. Eközben a többségi társadalomhoz tartozók 96 százaléka rendelkezett ebben az életkorban általános iskolai bizonyítvánnyal, és a középfokú oktatásban való részvételük is jelentős volt. Ez azt bizonyítja, hogy bár a cigányság oktatási mutatói jelentősen javultak, a többség iskolázottságával összevetve még mindig jelentősen, sőt jelentősebben el vannak maradva (Szabóné, 2012).

Havas és munkatársai 2002-ben rámutattak arra, hogy bár szakmai állásfoglalások, a cigány szülői igények is kifejezik a szegregáció elutasítását, és kiállnak az integrált oktatás mellett (középiskolai férőhelyek megemlése, közoktatási normatíva), ez a gyakorlat még mindig élt a kilencvenes években. Egyre több felmérés és kutatás került napvilágra, melyek azt bizonyítják, hogy az elkülönítve tanuló cigány diákok sokkal hátrányosabb helyzetben vannak olyan mutatók minőségét tekintve, mint a tanárok felkészültsége és motiváltsága, szakember-ellátottság, szakórák, iskola felszereltsége, követelmény és továbbtanulás, azaz gyengébb oktatásban vesznek részt. Számokban mérhető, hogy az 1999/2000-es

tanévben kb. 1230 olyan osztály működött, amelyben a tanulók legalább 50 százaléka cigány, ez számokban kb. 13.500 tanulót jelent. 740 osztályban 75 százalék fölötti a cigány gyerekek száma, ez 10.300 tanulót érintett, és 770 osztály homogén cigány osztályt alkotott, ez 9000 gyermeket érintett. A vizsgálat szerint a cigány tanulók egyharmada elkülönítve (szegregáltan) tanult. A kilencvenes évek végén a nem cigány népesség 9,5 százaléka, a cigányok 0,2 százaléka rendelkezett diplomával (Szabóné, 2012).

A kétezres években az iskolákat is „jutalmazták” emelt normatívával, melynek célja a deszegregáció volt. 2010-ben megszűnt az „integrációs normatíva” igénybevételének lehetősége, mivel nem lehetett megfelelően ellenőrizni a cigány gyerekeket támogató programok sikerességét (Forray, 2013).

A 21. század elején még mindig rendkívüli mértékű a cigány-nem cigány népesség közötti különbség az iskolázottságot tekintve, különös tekintettel a lemorzsolódásra, ám a kilencvenes évekhez képest valamelyest javultak az iskolázottsági mutatók. Kemény 2003-as kutatása szerint már a romák 81 százaléka rendelkezett általános iskolai bizonyítvánnyal. Tovább folynak a szegregáló oktatás elleni intézkedések, melyeket jogszabályokban is rögzítenek. Az 1993. évi közoktatási LXXIX. törvény 2003. évi módosítása megfogalmazta a hátrányos megkülönböztetést és annak formáit, illetve ezeket megtiltotta. Az egyenlő bánásmódról és esélyegyenlőségről szóló

2003. évi CXXV. törvény hatályba léptette azt az intézkedést, amely a szegregáló önkormányzatok és iskolák elleni fellépést lehetővé teszi. Sajnos ennek ellenére sem történt érdemi változás a cigány gyerekek szegregált oktatásának felszámolása érdekében. A 21. század elején tehát még mindig megoldatlan a szegregáció kérdése, azonban születtek jó példák is. Sikeres integráció valósult meg Hódmezővásárhelyen, Kiskunmajsán, és Zala megye egyes településein. Ebben a korszakban már értelmiségi cigány szülők lépnek fel az inkluzív oktatás megvalósítása érdekében. 2003-ban Menyhért Ildikó vezetésével alakult meg az Utolsó Padban Egyesület, 2004-ben Mohácsi Erzsébet alapításával az Esélyt a Hátrányos Helyzetű Gyerekeknek Alapítvány. A PISA, mint nemzetközi tudásszintmérő vizsgálat is felhívja a figyelmet az elkülönített oktatásból származó esélyegyenlőségre. A PISA2009 rávilágít a magyar oktatási rendszer szegregáló jellegére. Súlyos problémának tartja, hogy a tanulók eredményeit erőteljesen befolyásolja kulturális, szociális és gazdasági helyzetük, a többi OECD országhoz viszonyítva sokkal erőteljesebben. Úgy látják, hogy a magyar oktatási rendszer képtelen a kiegyenlítésre, illetve, hogy az elmúlt 10 évben nem történt javulás ezen a területen (Szabóné, 2012).

Ma már a cigány gyerekek nagy része elvégzi az általános iskolát, majd középfokon továbbtanul. Ezt azonban gyakran nem fejezik be, vagy olyan alacsony, nem piacképes végzettséget szereznek, mellyel

ugyanúgy nem tudnak érvényesülni a munkaerő piacon, tehát nincsenek előrébb attól, akinek alacsonyabb iskolai végzettsége van. Ebben a pontban fontos megemlíteni két jelenséget, mégpedig a tanulók iskolai lemorzsolódását, különösképp a középiskola első két évében, illetve a cigány tanulók magas fokú szegregációját, főleg az általános iskolákban, de a középiskolákban is. A cigány és nem cigány tanulók közötti egyik legnagyobb különbség a családi háttér, ezen belül is a szülők iskolázottsága, foglalkozása, a család anyagi helyzete. (Bernáth, 2010).

2.5. Romák a munkaerőpiacon

A szocialista ideológia szerint, ha a cigányoknak munkát adunk, minden megoldódik. Önbecsülésük helyre áll, megszűnik a lustaság, bűnözés, és minden, ami „gondot okoz” a társadalomnak. Ebben az időszakban a munkának kiemelkedően nagy jelentőséget tulajdonítottak. Nem állampolgárok, hanem dolgozók voltak az emberek, csak így lehettek a társadalom hasznos tagjai. A munkának morális erőt adott az ideológia. Úgy gondolták, erkölcsi tartást és méltóságot ad, az ember egész életére kiható rendszerességet ad, fegyelmezettségre tanít, egyszerűen pozitívan hatja át az ember egész életét. Emiatt is törekedtek teljes foglalkoztatottságra, a romák körében is. A nem dolgozókat veszélyesnek tartották, büntették. Bevezették a „közveszélyes munkakerülő” státuszt. Az akkori statisztikák szerint a roma férfiak csaknem teljes egésze, a nők 50%-a

dolgozott. Fontos hangsúlyozni, hogy csak statisztikailag volt így. Általában a cigány férfiaknak nem volt állandó, nyolcórás, stabil munkahelye (Fábiánné, 2015).

A romák munkaerőpiaci problémáit a szocializmusban mégsem a képzetlenségük okozta, hiszen akkoriban a gyárak óriási számban voltak képesek alkalmazni az alulfizetett, alacsonyan iskolázott munkaerőt, ez a probléma inkább a jelenben igaz. A legnagyobb gondot a munkamorál okozta, ám nem abban az értelemben, hogy nem akartak volna dolgozni, hanem másféle munkarendhez voltak szokva a többséghez képest. Mielőtt beköszöntött a szocializmus, nem kellett főnökhöz, munkáltatókhoz alkalmazkodniuk. Nem ismertek szabályokat a munkában (munkaidő, megérkezés és távozás időpontja, étkezések, szünetek stb.). Hagyományos foglalkozásaikat gyakorolták: gyűjtögetés, kézműves termékek előállítása, mindezt kötetlen munkaidőben, családi körben. Ezt a szabadságot akarta megszüntetni a rendszer, és beállítani őket is a „nyolc óra munka, nyolc óra pihenés” rendszerébe. Ez nehézséget okozott a romáknak, rendszeresen elkéstek a munkából, gyermekeiket is késve vitték iskolába. Nem azért tették ezt, mert lusták, hanem azért, mert másfajta életritmussal rendelkeznek, szabadságvágyuk nagyobb, a kötöttségeket nehezen viselik. Továbbá ők végezték a „legpiszkosabb” munkát, és nagy számban alkalmazták őket a bányászatban, kohászatban, ami kifejezetten egészségkárosító.

Előléptetési lehetőségük gyakorlatilag nem volt ezeken a területeken. Az is természetesnek számított, hogy a cigány munkavállaló ugyanazért a munkáért kevesebb bért kapott, ennek oka a jellemzően alacsonyabb teljesítményük volt, amely az állandó késésből, hiányzásból, munkahely-váltogatásból fakadt. A cigányság körében nagy presztízsű munkának számított a kereskedés, lovak, disznók értékesítése, gyűjtögetésből és hulladék-felhasználásából származó értékek eladása (Fábiánné, 2015).

Korábban több helyen említettem, hogy a rendszerváltás legnagyobb vesztesei a cigányok, és azt is kifejtettem, hogy ennek legfőbb oka az alacsony iskolázottság, a képzetlenség. A rendszerváltás elsősorban azokat a munkahelyeket semmisítette meg, ahol tömegével alkalmazták a képzetlen munkaerőt. 2003-ra a 15–74 éves roma lakosságnak csak 21%-a volt aktív kereső. Óriási probléma, hogy rengeteg gyerek nő fel úgy, hogy nincsenek dolgozó szülei, családtagjaik. Nem tanulják meg, hogy a munka, a tanulás értékes. Elfogadják, természetesnek tekintik a munkanélküli életet, a segélyezésből való megélést, nem merül fel bennük, hogy lehetne másképp, hiszen minden embernek az a normális, amit otthon „tanul”. Éppen ezért nem szabad ítélkeznie a többségi társadalomnak. A rendszerváltás után a cigányság körében is polarizáció figyelhető meg. Tömegek élete vált kilátástalanná, de voltak, akik üzleteléssel

meggazdagodtak, mások képezték magukat és eltartják magukat és családjukat, beilleszkedtek a társadalomba (Fábiánné, 2015).

2.6. A romák első kiemelkedő egyéniségei

A cigányság első kiemelkedő személyei a zenészek köréből kerültek ki. A harmincas években a „zongoraművész csodagyerekként” emlegetett Cziffra György már koncertet adott Budapesten, később világhírűvé vált. Banda Endre gordonkaművész, aki a híres Banda Marci cigányprímás leszármazottja, zenepedagógus, később a Zeneakadémia tanszékvezetője a negyvenes években vált ismertté. Ebben az időszakban tűnt fel Csiki Júlia táncművész, akinek édesapja Ezüstlant-díjas cigányprímás volt. Koreográfusként, művészeti vezetőként itthon és külföldön is óriási sikereket ért el.

1948-ban Rácz Aladár világhírű cimbalomművész az akkor újonnan alapított Kossuth-díjat vehette át. A Nemzeti Zenede és a Zeneművészeti Főiskola tanára volt. Jászapáti, tizennégy gyermekes zenészcsaládból származott (Szabóné 2012).

1975-ben jelent meg Lakatos Menyhért Füstös képek című önéletrajzi szociografikus regénye, melyet Illyés Gyula: Puszták Népe művéhez hasonlítanak. A magát „író cigánynak” nevező művész Vészto „cigány-Párizs” putrijából indult, mélyszegénységben nőtt fel, megjárta Auschwitz lágereit, majd eljutott a hírnévig, megbecsüléséig. Édesanyja biztatta tanulásra: „Hogyha te tanult ember leszel, mindenki láthatja: egy cigány is kiemelkedhet,

boldogulhat”. A 20. század elején az értelmiség részéről is megindult a szerveződés. Az Élet című folyóirat 1933-ban arról a Rigó Máriáról tudósított, aki tanítóképzőt végzett Pozsonyban. A cikkben kiemelték, hogy putriban született cigánylányról van szó.

A hazai cigány értelmiség első képviselője László Mária, ő volt az első cigány politikus is. Nagykátán született 1909-ben lókupec oláh cigány családban. Iskolai végzettségei nem ismertek. 1933-ban újságíróként tűnt fel először a Balatoni Kurír című folyóiratban, álneveken írt. Sokat tett a cigányok ügyei érdekében, közbenjárt értük, a Magyarországi Szociáldemokrata Párt aktív tagja volt. 1937-ben letartóztatták, börtönbe is került rövid időre, mert tiltakozást szervezett a pándi cigányok kiszolgáltatott helyzete miatt. 1945 után rendeződött az élete, újságíróként dolgozott tovább. Cigányzenészeket támogatott, önálló cigány szervezet létrehozását szorgalmazta, 1957-ben ez meg is alakult, a szervezetnek ő lett a titkára. A német munkatáborokból hazatért analfabéta cigányok kártérítését szorgalmazta, országjárásba kezdett annak érdekében, hogy felnőttek és gyermekek is oktatásban részesüljenek, el szeretne volna érni, hogy a putriban született cigány gyermekek szülei taníttassák gyermekeiket. Tiltakozó levelet írt a Belügyminisztériumnak a kóbor cigányoknak kötelező fekete személyigazolvány miatt, melyet valójában szinte minden cigánynak hordania kellett. Számos szerveződést, tevékenységet végzett a cigányság érdekében, mellyel különféle

szervezeteket maga ellen fordított, végül lejárató kampányt indítottak ellene, és 1958-ban önként lemondott (Szabóné 2012).

A 70-es években jelentek meg Choli Daróczi József cigány nyelvű műfordításai a Nagyvilág című folyóiratban. 21 éves koráig csak öt osztályt végzett és egészen addig egyetlen egy könyvet sem olvasott el. Gyermekkorát a szegénység, elmaradottság jellemezte, a családjában mindenki analfabéta volt. Munkatársai miatt érzett motivációt arra, hogy képezze magát, velük való beszélgetése során észrevette, mennyire kevés tudással, ismerettel rendelkezik hozzájuk képest. Szándékait a családja előtt titkolta, mert a tudásnak nem volt értéke. Tanára ismerte fel tehetségét, tudta nélkül küldte be művét a „Nagyvilág” folyóiratba. Ezután tanítói diplomát szerzett. Együttest és klubot alapított (Rom Som [„cigány vagyok”]). 1974-ben megjelentette az első cigány-magyar újságot ugyanezzel a névvel. 1977-ben indoklás nélkül megszüntették. Aktív részese volt a roma közéletnek, a költészet és műfordítás mellett olvasótáborokat, klubokat szervezett, folklór együttesekben vett részt, számos díjat, elismerést szerzett, a roma politikának is meghatározó alakja volt (Szabóné 2012).

Péli Tamás volt az első főiskolát végzett magyarországi cigány festőművész. A Holland Állami Képzőművészeti Akadémián diplomázott. A hazai Képzőművészeti Főiskolára nem vették fel. Csak édesanyja volt cigány, édesapja magyar származású. Gimnazistaként

döntötte el, hogy a cigányokhoz kíván tartozni. *„Azért fogok tanulni, ha Isten is megsegít, festő, festőművész legyek, hogy egy másik »kiállásból« tudjak segíteni népemen, a világgal, a társadalommal szemben, amely régen sem, most sem szeret minket – sajnós.”* Amszterdamban számos nagysikerű kiállítása volt, ám hazatérve 1974-ben nem fogadta be a művészvilág. Choli „lila iskolájában” tudott csak elhelyezkedni képesítés nélküli rajztanárként. Ő segített neki bekapcsolódni a roma művész közéletbe, rengeteget küzdött a cigány képzőművészet megteremtéséért. 1976-ban volt az első kiállítása a Fészek Klubban (Szabóné, 2012).

3. KUTATÁS

3.1. Kutatások a témában

Mendi Rózsa 1999-ben írt szakdolgozatának témája a felsőoktatásban tanuló roma fiatalok személyiségvizsgálata, sikeres iskolai és társadalmi beilleszkedésük okait vizsgálja. Sikerességük „titka” az, hogy adaptív, problémamegoldó stratégiák választása jellemzi őket. Az előttük álló akadályokat erős stresszkontrolláló képességeik segítségével képesek legyőzni. Belső kontrollal rendelkező személyek, viselkedésüket belső célok, vágyak és saját értékrendszerük irányítják, így nem a gyakran negatív környezeti nyomásra, ártalmakra koncentrálnak. Érzelmi intelligenciájuk fejlett, interperszonális kultúrával rendelkeznek, mely szintén az előre jutásban segíti őket. Kreatívak, a kihívásokra pozitívan reagálnak, motiváltak és elkötelezettek, az adott pályával azonosulni képesek. Rizikótényezőkkel is kénytelenek szembenézni. Rengeteg krízishelyzetet élnek át, hiszen minden iskolaváltás (középkolától egyetemig) egyben kultúra- és életformaváltás is. A változás, alkalmazkodás egyébként is belső feszültséget, konfliktust okoz. A roma fiatalok megélik másságukat, identitásválság alakul ki az esetükben. Könnyen válnak magányossá, „talajtalanná”. Ez oldódik, amennyiben szövetségeseket, megerősítő kapcsolatokat találnak. Más diákokkal szemben ők nem számíthatnak szüleik anyagi támogatására,

így alapvetően más problémáik vannak a többség diákjaihoz képest. Nem jut elég idejük a pihenésre, feltöltődésre, életformájuk más, mint a többieknek, ezt mutatják a kutatási eredmények. Az állandó megküzdési kényszer hosszú távon kifáradáshoz vezethet, amely pedig a célok feladását, vagy pszichoszomatikus megbetegedést is okozhat. Nagyon fontos kiemelni, hogy sem a kiindulási pont, sem ahová megérkeznek, nem az övék, nem érzik saját környezetüknek. Identitásuk társadalmi oldala nem egyszerű. Megoldást jelenthet a kultúra pozitív hatásainak kiemelése, a család érzelmi és kommunikációs tőkéjének megtapasztalása. A művészetek megélése a mindennapokban, mely segíti őket, hogy kreativitásukat kibontakoztathassák. Fontos lenne egy új identitás kialakítása, mely nem az előítéletekkel sújtott, sérült identitás.

Czibere Ibolya 2017-es tanulmányában a magyar társadalmat alapul véve vizsgálta az étellel való elégedettséget a családi állapot tükrében. Érdekes és egyben elszomorító eredmény, hogy a magyar társadalom jelentős része napi szinten él valamilyen megfosztottsággal. A két leginkább érintett csoport az egyedülálló özvegyek és az egyedülálló elváltak. A fiatalok jelentős része él a szüleivel. A fővárosban élőkre sokkal inkább jellemző a jólét, mint a falvakban élőkre. A legkisebb és a legnagyobb háztartásban élőkre (a két szélsőség) a legjellemzőbb a fogyasztási lehetőségek korlátja. A skála két végpontja az egyedülálló nők és a három- vagy

többgyermekes családok. Az életükkel legelégedettebbek a házások és az egyedülálló nőtlenek, hajadonok, a legelégedetlenebbek az elvált egyedül élők. A nők jelentősebben elégedettebbek az életükkel, mint a férfiak. A falvakban élő emberek mindennel elégedetlenebbek, mint a más településen élők. Szubjektív anyagi helyzetükkel szintén az elváltak és egyedül élő özvegyek a legelégedetlenebbek, továbbá a többgyermekesek. Jelentősen kisebb problémákkal néznek szembe az egy vagy kétgyermekesek és a fővárosban élők. Eredményei azt bizonyítják, hogy az élettel való elégedettséget elsősorban nem objektív tényezők befolyásolják, sokkal inkább a környezeti (lakókörnyezet) és a családi kötődések a legfontosabbak, ezen keresztül érzik integrálva önmagukat a társadalomba.

3.2. A kutatás módszere

Kutatási módszernek félig strukturált interjút választottam, melynek eszköze egy részben előre meghatározott interjú kérdéssor. A beszélgetések során minden általam előre rögzített kérdésre választ szeretnék kapni, viszont hagyom, hogy az interjú alanyai is részt vegyenek a beszélgetés irányításában, így még több értékes információt kaphatok, amikre eredetileg nem számítottam, ezáltal értékesebbé válik a kutatás.

3.3. Minta

A kutatásban 4 roma személy vett részt, akik jelenleg a humán szférában vállalnak munkát. Közülük 2 nő, 2 férfi. Van közöttük fővárosi és vidéki is. A legfiatalabb 30 éves, a legidősebb 53.

A kérdezett személyek bemutatása:

Az 1. kérdezett személy 53 éves nő. Egyetemi végzettséggel rendelkezik, lelkesz, hitoktató. Ebben a munkakörben dolgozik egy általános iskolában. Városban él. Házas. Két saját és két nevelt gyermeke van.

A 2. kérdezett személy 47 éves nő. Felsőfokú szakképesítéssel rendelkezik. Szociális ápoló-gondozó. Ebben a munkakörben dolgozik házi segítségnyújtásban. Városban él. Házas. Két gyermeke van.

A 3. kérdezett személy 30 éves férfi. Egyetemi végzettséggel rendelkezik. Nagybőgő zeneművész, előadó, zeneoktató. Jelenleg teológusnak tanul. Fővárosban él. Házas. Egy gyermeke van.

A 4. kérdezett személy 51 éves férfi. Főiskolai végezettséggel rendelkezik. Tanító. Ezen kívül közoktatási vezető szakvizsgával rendelkezik. Jelenleg általános iskolában dolgozik. Házas, három felnőtt gyermeke van.

3.4. Kutatási kérdések

- Milyen családi háttér jellemző a kérdezett roma személyekre (családi állapot részletesen)?
- Milyen volt a szülők attitűdje a kérdezett roma személy tanulási sikerességét tekintve? (Fontosnak tartották-e, hogy egyáltalán dolgozzon?)
- Érték-e faji alapú megkülönböztetések az iskolában?
- Tapasztaltak-e munkájuk során előítéletet roma származásuk miatt?
- Volt-e példaképe, aki motiválta a munka világában való helytállásban?
- Mi alapján választották ezt a pályát?
- Hogyan ítélik meg a saját életkörülményeiket?
- Büszkék-e a roma származásukra?

3.5. Hipotézisek

- A kérdezett személyek családi hátterüket tekintve is nehézségekkel küzdenek.
- A szülők nem bíztatták tanulásra a kérdezett személyeket.
- Már gyerekként az iskolában megtapasztalták a faji alapú megkülönböztetést.
- Munkavállalóként éltek már át negatív diszkriminációt roma származásuk miatt.

- A kérdezett személyeknek volt példaképe, aki motiválta céljai elérésében.
- A pályaválasztás egyik motivációja a hátrányos helyzetű cigány személyeknek való segítségnyújtás.
- Saját életkörülményeiket átlagosnak vagy attól jobbnak ítélik meg.
- A kérdezett személyek büszkék származásukra.

3.6. Interjúelemzés

3.6.1. Gyermekkor. Családi háttér.

A dolgozatom témájában kutatva számos könyvet, tanulmányt olvastam a cigányság hosszabb-rövidebb hazai történetével kapcsolatosan. Megdöbbenő számomra, hogy hatalmas múltja van a cigánysággal szembeni diszkriminációnak, akár jogszabályi szinten is. Gondoljunk csak a „fekete személyi igazolványokra” vagy a cigánytelepeken megrendezett kényszerfürdetésekre a szocializmus idején. De ne feledjük a rendszerváltás okozta tömeges munkahely elvesztést is, mely a cigányokat kiemelten sújtotta. Úgy gondolom, hogy ezek az átélt borzalmak hatással voltak a cigány családokra, meghatározták életmódjukat, viselkedésüket, lehetőségeiket, gondolkodásukra hatással volt. Ennek tükrében nagyon fontosnak tartottam, hogy az interjúban részt vevő személyek beszéljenek a gyermekkorukról, arról a családi környezetről, amelyben felnőttek. Fontos kiemelni, hogy egyik kérdezett személy sem élt családon kívül,

például gyermekotthonban. Szerettem volna legalább egy olyan személlyel is interjút készíteni, aki nem volt olyan szerencsés, hogy családban nőhetett fel, de nem találtam a kutatás témájához illeszkedő személyt.

Az **1. kérdezett személy** (továbbiakban K) 1958-ban született. Nagymamáját tartja az első számú szülőnek. Ő maga az első gyermek volt a családjában, megjegyezte, hogy az volt a szokás, hogy az első gyermeket a nagymama neveli fel. Emellett pár év múlva született egy testvére, akit viszont a szülei közösen neveltek, miközben őt továbbra is a nagymamája nevelte. Ennek ellenére ismerte a testvérét, együtt játszottak sokat, de külön háztartásban éltek, amíg a szülei el nem váltak. Ez egészen korán, K 5 éves korában megtörtént. Ettől kezdve a nagymamával és az édesapjával egy háztartásban élt. Kiemelte, hogy nem ismerte az édesanyját, nem volt vele kapcsolata. A nagymamának 1 osztálya volt meg, az édesapjának 6. Vályogvetőként dolgozott az építőiparban, egészen addig, amíg egy baleset következtében nyugdíjba vonult. Addig folyamatosan volt munkája, a rendszerváltás után is. K a gyermekkorára vegyes érzésekkel tekint vissza, ezt érzékelttem az interjú alatt és a gondolatait elemezve is:

„A nevelés szempontjából nem annyira kellemes. Pont ezt mondom az én gyerekeimnek, hogy ha ilyen háttérrel lett volna nekem, amilyen nekik most, akkor nem tudom, hol lettem volna, de például a mozgás szempontjából sokkal jobb

volt. Nem voltunk ilyen kötöttek, mint most. Ha hazamentünk, letettük az iskolatáskát, és a mi játszótérünk a csordagyep volt, voltak ott dombok, hatalmas szabadságot élveztem. Volt kiserdő, az összes utcában lakó gyerek ott volt és együtt játszottunk és jó volt. Nem úgy, mint ma, hogy beülök a szobába és bambulok, hanem aktív mozgás volt.”

Bár nem érezte gyermekként a szegénységet, direkt vagy indirekt válaszokból kiderül, hogy súlyosan érintette a családot a nélkülözés. Az viszont egyértelműen látszik, hogy K ezzel békeességben együtt tudott élni, nem okozott különösebb problémát gyerekként:

„Nagyon jól csinálták a szüleim. Apukám mindig dolgozott, csak hát hó vége fele valahogy csak elfogyott a pénz. Sosem tartott ki hó végéig. Amikor elfogyott, akkor volt a cukros kenyér meg a cibere. Mindig valamit ettem, és nem éreztem azt, hogy most annyira benne vagyunk a szegénységben, de kívülről most már látom, hogy igen.”

Gyermekkorát ingerszegénynek jellemzi, melyet elsősorban nem a szegénységből következő problémának gondol. Bár nem fejt ki, a beszélgetés alapján szintén a nevelésben keresendő problémáról lehet szó. Erre azt a példát hozta fel, hogy egyetlen babája volt, viszont nem játszhatott azzal sem, mert ha a nagymama kitakarított, azt ott kellett hagyni a helyén. A szülőkhöz való viszonya (nagymama és apa) jó volt, különösen a nagymamával volt szoros a kapcsolata. Több helyen

kiemeli, hogy melegszívű, szeretettel teli asszony volt. Nem volt szigorú vele szemben, viszont édesapját szigorú embernek jellemezte.

K gyermekkori leírása igazolja az első hipotézisemet, amelyben feltételezem, hogy a kérdezett személy családi háttérét tekintve nehézségekkel küzd/küzdött. Erre kulcsszavak az ingerszegénység, a nevelés hiánya, a számtalan szegénység-leírás, melyek közül az alábbi nagymértékben kifejezi annak súlyosságát:

„– Szerettél iskolába járni?

– Nagyon! Voltak nagyon jó tanárain, akiknek a tantárgyait is nagyon szerettem. Ráadásul abban az időben nem is jártam napközibe, mert nem tudták kifizetni a szüleim az ebédet. Tanulósobás voltam. Azt jelentette, hogy elmentem otthonról fél 8-kor, kaptam 40 fillért ebédre, egy kiflire, meg iskolatejre. Vagy azt vettem, vagy mesesajtot. Azzal elmentem, a többiek kaptak tízórait, én nem kaptam például. És amikor elmentek ebédelni, akkor szintén nem ebédeltem, majd csak 3 órakor kaptunk egy szelet kenyeret, amikor vége volt az iskolának és azzal mentem haza.

– Sokat éheztl ezek szerint, ez szomorú.

– Nem is az, hogy éheztem, az ember gyomra megszokta. Néha úgy a tanulósobában éreztem, hogy éhes vagyok, de nem volt mit enni. Alig vártam, hogy hazamenjek, de ha otthon olyan étel volt, akkor nem ettem. Akkor a zsíros kenyér

maradt. Izgalmas ételeket főztek a szüleink. Piros színű volt mindennek a neve. Mindent pirospaprikával főztek. Paprikás krumpli, savanyú krumpli, tyúkkal káposzta, minden ilyen piros színű volt. Nem ismertünk semmilyen más különleges zöldséget, ez később az ifjúsági táborban gondot is jelentett. Nem akartunk semmit megenni, amit nem ismertünk.”

A **2. kérdezett személy** (N) teljesen pozitívan festi le a gyermekkorát. 1973-ban született abban a városban, ahol a mai napig is él. Egy 4 gyermekes család 4. gyermeke. Többgenerációs nagy házban nőtt fel úgy, hogy valóban több generáció és több család élt egyszerre. Nagyszülők, azok gyerekei férjikkel/feleségeikkel és azok gyerekei, tehát unokatestvérek is együtt éltek. Ezt N nagyon élvezte, örömmel mesél róla. Jól érezte magát ebben a légkörben, az, hogy sokan éltek egy háztartásban, számára kellemes emlék.

„Szerettem a gyerekkoromat, mert játszottunk mindig. A nagyobbak játszottak a kicsikkel, bevontak bennünket mindenbe, gitározunk, énekeltünk. Tatám nevelt minden unokát. Kibővítették a házat, hogy minél többen tudjunk ott lakni. Mindig több generáció lakott együtt.”

Érdekes volt hallani, ahogy a szülői szerepekről mesél: a nagypapa gyereket nevel, a nagymama főz. Valószínűleg azért lehetett így, mert a szülők dolgozhattak, a nagyszülők maradtak otthon a gyerekekkel. N szerint nem jellemezte túl nagy szigor a gyermekkorát.

Elvárások voltak, különösen a nagymama részéről, de kellő szabadságot élvezett. Iskolába kellett járniuk, elvárták, hogy megcsinálják a leckét, és az iskolában helyesen viselkedjenek, „szót fogadjanak a tanárnak”.

N szülei mindig dolgoztak. Édesapjának 8 általános iskolai végzettsége volt, kubikosként dolgozott. Kiemelte, hogy szeretett volna tovább tanulni, mert okos ember volt, kiválóan teljesített történelemből és matematikából, rengeteg könyvet olvasott, de mivel egy 12 gyermekes család 2. gyermeke volt, hamar el kellett mennie dolgozni, hogy be tudjon segíteni a szüleinek. Édesanyja 4 osztályt végzett, dolgozott takarítónőként, gyári munkásként is, mind a két szülőnek állandóan volt bejelentett munkahelye.

A rendszerváltáskor már ő maga is dolgozott. Első szakmája varrónő volt, varrodában dolgozott a rendszerváltás idején is.

„Nekem annyiból könnyebb volt, hogy megvolt a szakmám és annak idején le is szerződtem egy céghez és igen, volt annyi eszem, hogy leszerődjek, mert cigány vagyok és úgysem fognak máshova felvenni és tanulóként még leszerődtem és ott dolgoztam. Így nem rúghattak ki, de amúgy mikor már elkezdtem dolgozni, megszerettek.”

N nagyon gyakran utal rá, mennyi diszkrimináció érte élete során a származása miatt.

Az első hipotézisem, mely szerint a kérdezett személy családi hátterét tekintve nehézségekkel küzd/küzdött, N gyermekkori leírása igazolja. Bár ő nagyon kellemes élményként tekint vissza a gyerekkorára, külső elemzéssel, és kívülről nézve vehetünk észre olyan dolgokat, melyek viszont megnehezíthették a gyermekkort, ezek pedig a szegénység és a társadalmi diszkrimináció. Az alábbi idézetből mindkét jelenség kivehető, melyben N egy olyan esetet idéz fel, amikor mértan órán nem volt felszerelése, mert azt a szülei nem tudtak megvenni:

„...elmondta, hogy »Na látjátok, ezért nem vizitek sokra, mert nem tudtok felzárkózni, nincs felszereléseitek.« Mi próbáltuk az osztálytársainktól elkérni, de persze ők is dolgoznak vele, nem tudták mindig ideadni. Mi meg sokszor össze is verekedtünk, akkor megint rossz helyzetbe kerültünk. Szerintem a szülők tehettek róla elsősorban, mert én kértem anyukámat, hogy vegyen vonalzót és azt mondta, hogy kislányom, nem tudok venni. És akkor kaptam az egyest, kész.»

Vagy egy majdnem ugyanilyen eset a kinőtt tornacipővel, amiért kiállították, ezáltal megszégyenítették az osztály előtt:

„»Nézd meg, ki van lyukadva a tornacipőd.« Igaz, ki volt lyukadva. Igaza volt. De én nem tehettem róla. Mert anyukám úgy csinálta, hogy nem tudott cipőt venni, a cipő orrát

kivágta, hogy ne törje a lábam. Úgy kellett iskolába mennünk.”

A **3. kérdezett személy** (L) 1991-ben született, egy 6 gyermekes család 4. gyermeke. Nem beszélt részletesen a gyermekkoráról, túl sok információt nem közölt az interjúban a gyermekkorra célzottan feltett kérdések során. Röviden és tömören mondja el, hogy kifejezetten jó gyermekkorra volt, hálás minden percéért. Elmondta, hogy nagyon jó családi háttérrel rendelkezik, a mai napig nagyon jó kapcsolatot ápol a szüleivel és testvéreivel. Édesapja szakmunkásképzőt végzett, és az építőiparban dolgozott. Amikor L gyermek volt, a 90-es években az édesapja vállalkozást is vezetett, ahogy ő fogalmazott, „jól ment neki”. Édesanyja az általános iskolát végezte el. Úgy érzem, hogy a gyermekkorában domináns szerepet kapott a kereszténység, mely a mai napig meghatározza az identitását, életmódját. A szüleit tisztelte, úgy jellemzi, a szigorúság nem volt erőteljesen jelen az életükben, viszont tisztelte őket.

„Mivel keresztény családban nőttem fel, az istentisztelet fontos volt, közösek voltak az étkezések. Még kisgyermek voltam, mikor az egész család megtért. Addig apukám minden nap fogyasztott sört. Anyukám unszolására egyszer elment gyülekezetbe. Azt mondta, hogy rendben, elmegy, de attól ő még ugyanúgy megissza minden nap a sörét. Elment, és soha

többé nem akart sört inni. A mai napig nem ivott egy kortyot sem. Ez régi kapcsolatok megszakításával is járt.”

A testvéreivel nagyon jó kapcsolatot ápol, gyerekkorában is így volt.

„Udvaron játszottunk, állandóan ott voltunk. Mindenhol együtt voltunk, mindent együtt csináltunk, nagyon szoros volt a kapcsolat, a mai napig is az.”

Az első hipotézisemet L gyermekkorára megcáfolja. Azt feltételeztem, hogy a kérdezett személy neheztelt gyermekkorára tekint vissza. L csak jót tud mondani a gyermekkorával kapcsolatosan. Az egyetlen, ami mégis kérdőjelet hagy bennem, hogy az interjú e részén szűkszavú, nem avat be mélyen a gyermekkorába, a család működési rendszerébe. Nem tudjuk meg, hogy L gyermekkorát milyen mértékben sújtotta a szegénység, azt tudjuk, hogy kisgyermekkorában a család megtérése nagy változásokat hozott a család életében. Ezzel szemben az interjú későbbi részeiben vannak olyan témák, melyekről rengeteget tudott beszélni. Ez egyrészt azzal is magyarázható, a gyermekkor az interjú elején került szóba, talán akkor még nem oldódott fel eléggé ahhoz, hogy önfeledten, nyugodtan beszélgessen. Másrészt lehet egyszerűen tabuként vagy magánügyként tekint arra, hogy másoknak a gyermekkoráról, a családjáról meséljen. Talán nem osztja meg szívesen egy interjú során, mert úgy érzi, ezek túlságosan mély és féltett dolgok ahhoz, hogy egy interjúban meséljen róla, nem

tartozik másokra. Ez szerintem érthető, személyesen is tudok vele azonosulni. Nem biztos, hogy első körben én is arról mesélnék, hogy milyen volt a kapcsolatom a szüleimmel, különösen, ha a negatív oldalát kellene kiemelnem, például konfliktusokat.

A **4. kérdezett személy** (R) 1970-ben született egy négygyermekes család második gyermekeként. Egy nővére és két húga van. Szükszavúan nyilatkozik a gyermekkoráról. Azt alapvetően pozitívan írja le, kiemelve a sok közös játékot a kortárs gyerekekkel, és a szabadidő hasznos eltöltését. Ugyanakkor utal rá, hogy mennyire hátrányos helyzetben vannak ma a fiatalok, amiért okoseszközökkel élnek. Tisztelettel beszél szüleiről, akik nagy szigorban nevelték őt és fontos elvekre tanították, mint a tisztesség, becsület, munka. Fontosnak tartották arra nevelni gyermekeiket, hogy a megélhetésük mindig tisztességes legyen, és hogy csak munka által lehet tisztességesen élni. A leírásban megemlíti a szegénységet is, mint gyermekkorában megjelenő nehézséget.

„Nekem jól telt. Négyen voltunk testvérek, egy nővérem és két húgom van. Nagyon sokat játszottunk. Akkoriban még nem volt internet meg számítógép. Sokat, nagyon sokat futballoztam. Szüleim közösen neveltek, házások voltak. A tiszteletre neveltek bennünket. Mind a ketten dolgoztak, de így is nehéz anyagi körülmények között nevelkedtünk. Inkább szigorúak voltak, főleg anyukám. Apukám is, de anyukám

szigorúan nevelt bennünket. Sokat társasjátékoztunk. Akkor még úgymond kártyajátékok voltak, magyar kártyával játszottunk. Nagyon sokat néztük a térképet, a városokat, mit hol lehet megtalálni, milyen megyében. Hasznosan töltöttük el a szabadidőnket is.”

R esetében nem mondható el, hogy gyermekkorra nehezített volt, így nem igazolja a hipotézisemet. Bár a szegénység megjelenik a beszédében, nem érzékelem olyan mélységűnek, hogy az nehezítő körülményként legyen feltüntetve.

Összefoglalva elmondható, hogy négyből két esetben igazolható egyértelműen a hipotézisem, az 1. személy egyértelműen kijelentette, hogy gyermekkorra nehéz volt. Olyan okokat találunk mögötte, mint a szülők válása, a szegénység, az ingerszegény környezet, a nevelés hiánya. A 2. kérdezett személy boldog gyermekkoráról mesél. Emellett azonban súlyos nehézségek jelennek meg, mint például a szegénység és a negatív diszkrimináció. E kettőt sokszor különös összefüggésben látatja a kérdezett személy, például az édesanya kilyukasztja a tornacipőt, hogy ne nyomja a gyerekek lábát, újat venni nem tud. Ennek következménye az lesz, hogy a tanár „kiállítja” az egész osztály elé a gyermeket, hogy szégyenét mindenki lássa, majd hozzáteszi, minden roma gyermekkel ezt tette a tanár. A 3. kérdezett személy nem erősíti meg gyermekkorának nehézségeit. Kifejezetten jó háttérnek tartja a gyermekkorát, ahol boldogságban nőtt fel, és a mai napig

szoros kapcsolatot ápol a szüleivel, testvéreivel. A 4. kérdezett személy bár megemlíti, hogy szülei szűkös anyagi lehetőségek között nevelték őt, nem írja le olyan mértékűnek, hogy nehezített gyermekkorról beszéljünk.

3.6.2. A család motiváló ereje a tanulásban

A második hipotézisemben azt állítom, hogy a szülők nem bíztatták tanulásra a kérdezett személyeket. Ezt arra alapozom, hogy a roma személyek a magyar társadalomban mindig is az a réteg volt, amely a legalacsonyabb végzettséggel rendelkezett. A mai napig számtalan ösztöndíj, támogatási rendszer, pályázati program épül a roma fiatalok tanulmányi felzárkóztatására. Azt viszont meg kell jegyezni, hogy ezek a támogatások korábban nem voltak elérhetőek. Ez az utóbbi 1-2 évtized szemléletének eredménye.

Az **1. kérdezett személy**, K nagyon szeretett tanulni gyermekkorában. Most is csillog a szeme, ha erről beszél, és a mai napig szívesen végez el képzéseket. Valószínűleg kiemelkedő képességek és szorgalom jellemezte őt gyermek- és fiatakkorában, hiszen 18 éves korában le tudott érettségizni. Rögtön utána élt egy lehetőséggel, hogy fél évre Angliába utazzon dolgozni, és elsajátítani az angol nyelvet.

Nagymamáját nem érdekelte az iskola, K tanulmányai, sikerei és kudarcai. Nem szólt bele a továbbtanulásába, pályaválasztásába sem. Édesapja szigorú volt, kiemeli, hogy mindenben, de a tanulásban is.

Már azért fizikai és lelki sérelmeket szenvedett el, ha első osztályos korában nem sikerült szépen írnia.

„Nagymamám nem foglalkozott ezzel. Ő szeretett és az, hogy ott voltam neki, elég volt. Apukám nagyon szigorú volt ebben is. Elsős koromban nem írtam szépen, és neki ez volt az elve, ha már görbén írtam egy vonalat, már kaptam egyet. Ügyetlennek lehordott, meg ilyenek.”

Nagyon jó volt hallani azt a mondatot, hogy a nagymamának „elég volt, hogy ott vagyok neki”, mert azt lehet kihallani belőle, feltétel nélkül szerette, nem kellett mindenféle elvárásnak megfelelnie. (Megjegyzés: Szerintem ez a mai világ egyik nagy betegsége – a fiatalok túlzott elvárások miatt szenvednek megfelelési kényszerszertől. Gondoljunk azokra a gyerekekre, akiknek már alsós korukban a napközi után még járnuk kell hegedülni, balettozni és kézműveskedni. Valószínűleg mindenki ismer ilyen túlhajszolt gyerekeket a környezetében.) Talán a nagymama szeretetteljes hozzáállása sokkal jobban hozzájárult K tanulási és pályaválasztási sikerességéhez, mint bármi más.

K kiemeli, hogy nagy szabadságot élvezett a továbbtanulással kapcsolatosan. Mégsem látja olyan jónak ezt a túl nagy szabadságot. Utólag úgy érzi, jó lett volna, ha segít neki valaki, ha van a környezetében egy tanácsadó, aki beszélget vele erről:

„– Édesapád próbálta kijelölni, hogy hogyan tanulj tovább?”

– *Nem. Soha nem szólt bele. Eldönthettem, mi legyek, de nem volt, aki biztasson, hogy milyen értékek vannak bennem, mi lenne nekem jó pálya.*

– *Hiányzik ez utólag, vagy akkor hiányzott?*

– *Akkor nem, de utólag látom, hogy ez hiányzott.”*

A hipotézisem, mely szerint a család nem bízta tanulásra a kérdezett személyt, igazolva érzem. Nem tekintem biztatásnak az apa módszerét, melyben megszegényítette K-t, amennyiben rosszul csinált valamit. A nagymama oldaláról pedig semlegességet tapasztalunk. Ennek okait a következőkben látom: A nagymama részéről tudjuk, hogy ő maga egy osztályt végzett. Feltételezhetjük, hogy egyszerűen nem volt iskola fogalma. Nem tudta pontosan, mi történik ott, miért fontos a tanulás. Talán sokkal nagyobb támogatást adott volna, ha pontosabb képe van az iskola, a tanulás jelentőségéről. Az apa részéről inkább túlzott szigorú érzékelünk. Mintha saját feszültségét vezetné le azzal, hogy körmöst ad, vagy ügyetlennek nevezi a gyermeket, amiért az görbén írt egy egyenes vonalat.

Sajnos azt is meg kell látnunk, hogy az a környezet, amelyben felnőtt, hátráltatta is a tanulásban. Amikor érettségire készült, nem volt egy nyugodt hely, ahol el tudott volna vonulni csendes tanulás céljából, így mindig zajban tanult, abban a helyiségben, ahol a család többi tagja is tartózkodott.

„– Végül is te leérettségiztél, majd...?”

– Igen, leérettségiztem. De érdekes volt ez, ugye egy szobánk volt, nem tudtam csendben tanulni, apukám a szobában volt, én meg a konyhában tanultam, ő meg hallgatta a tévét, nem tudtam koncentrálni. Az érettségim nem sikerült valami fényesen, de nem tudom milyen lett volna, ha tudok normálisan tanulni.”

A **2. kérdezett személy**, N is szeretett iskolába járni, különösen a sport és a zene miatt, melyek a kedvenc tantárgyai voltak. A szülők részéről csak annyi elvárás volt az iskolával kapcsolatosan a gyerekekre nézve, hogy bejárjanak és jól viselkedjenek. Még a leckét sem kérték számon és az sem érdekelte őket, hogy milyen jegyeik vannak. Ennek okát abban látja N, amit K esetében következtetésképpen megfogalmaztam, de itt a kérdezett személy ki is mondja, hogy a szüleinek nem volt iskolafogalma:

„Nem volt olyan kőkemény szigor. Elvárások voltak, nagymamám felől főleg. Iskolába kellett járnunk, a leckét nem kérték számon, szót kellett fogadni a tanárnak. Ilyen biztatásokat mindig mondtak, hogy viselkedjél, szót fogadjál a tanárnak, illedelmesek legyünk, köszönjünk. Ehhez képest nagymamán analfabéta volt. Nem volt nagy szigor. Ők nem tudták, mi az, hogy iskola, nem tudták, mit várjanak el. Kislányom, mentél iskolába? Minden rendben volt? Jól

van... de hogy hányast kaptunk, ilyesmit nem kérdeztek tőlünk.”

A pályaválasztást is a tanárra bízta, illetve így élte meg N. Szerinte nem tudtak és nem is akartak beleszólni. Nagyon érdekesek, elgondolkodtatóak a következő gondolatok:

„– A szüleid beleszóltak a pályaválasztásodba?

– Nem. Nálunk az iskola döntötte el, illetve az osztályfőnök. Eldöntötte, hogy mi cigánylányok varrodába megyünk, kész. Az egész osztályunkból minden lány varrodába ment, pedig én a kereskedelemben szerettem volna dolgozni.

– Nem is volt lehetőség önállóan dönteni, esetleg szülői segítséggel?

– Az volt a baj, hogy nem is akartak beleszólni. Akkoriban nagyon nagy tekintélye volt a tanároknak, megmondták, hogy kislányom úgy lesz jó, ahogy az osztályfőnök mondja. Ő eldöntötte, hogy oda menjek, mert szerinte én azt az iskolát fogom bírni és kész. El is végeztem, dolgoztam is a szakmában, sok évet is, de aztán váltottam.”

Ez több szempontból érdekes:

1. Elképesztő számomra, hogy akkora tekintélye volt a szülők szemében az osztályfőnöknek, hogy teljes mértékben rábízta a gyermekük pályaválasztását.

2. Nem vette figyelembe senki, hogy N másik szakmát szeretett volna választani.
3. Megdöbrentő, hogy a szülők ennyire távolról szemlélték az iskolai történéseket, nem tudtak vagy nem is akartak belelátni még ilyen fontos dolgokba sem. Teljes mértékben megbíztak az osztályfőnök döntésében.
4. Talán a legsúlyosabb: az esélyegyenlőség hiánya és a faji diszkrimináció megjelenése. Létezhet olyan osztály, ahol annyira egyformák a diákok, hogy mindenki pont varrónőnek született? Mit ért az alatt a tanár, hogy „Te ezt az iskolát fogod bírni”?

N esete is igazolja a hipotézist, melyben feltételezem, hogy a szülők nem támogatták a kérdezett személyek tanulási motivációit, hiszen abba beleszólni nem akartak, egy általuk „nagyobb tartott” tekintélyre bízták gyermekük továbbtanulását. Az iskolával kapcsolatosan annyi elvárás volt, hogy bejárjanak és helyesen viselkedjenek.

A 3. kérdezett személy, L vegyes érzésekkel és korszakokra osztva gondol vissza az iskolai évekre. 5–6. osztályos koráig nagyon szerette, majd 6–8. osztályos koráig a rasszizmus megtapasztalása miatt nem szerette. (Megjegyzés: olyan osztályban tanult, ahová többségében magyar diákok jártak, rajta kívül két lány volt még cigány). A középiskolát ismét nagyon szerette. Zeneművészeti

középiskolába járt, ahol mind a diákok, mind a tanárok elismeréssel tekintettek a tehetséges cigány diákokra. Csillogó szemekkel, nagy örömmel gondol vissza a középiskolás évekre.

A szüleinek nagyon fontos volt a tanulás és pályaválasztás, de ez a zenére koncentrált.

„– Akkor a szüleid erőteljesen a zenei pályára motiváltak.

– Igen. Ezt tartották fontosnak. Mondták, hogy dobosból sok van, bőgősből kevés, úgyhogy bőgős leszek. És közben amúgy ügyvéd akartam lenni, elég sokáig. Talán a mai napig sem vettem el.”

Ennek oka, hogy a szülők valószínűleg felismerték a tehetséget a gyermekükben. Úgy látták, hogy ezen a pályán sikereket fog elérni, és nem engedték, hogy félvállról vegye, vagy abbahagyja. Más tantárgyak nem érdekelték őket, azt nem szorgalmazták ilyen erőteljesen. Nagyon érdekes, hogy L megjegyezte, hogy neki volt egy konkrét elképzelése a pályaválasztással kapcsolatban, amit senki sem vett figyelembe, és ő ezt az elképzelését még mindig szem előtt tartja.

L egyébként sokszor abba szeretne volna hagyni a bőgőt, amin gyerekkorától fogva kötelezően tanult, de ezt sohasem hagyták. Akkor sem, amikor sírva ment az órákra. Utólag ezt nem bánja, szerinte megérte, viszont nagyon érdekes megfigyelni, mennyi áldozatot kellett hoznia ezért:

„Igen, én sokszor abba akartam hagyni. Nem akartam bőgős lenni, a tanár is rettenetesen szigorú volt. Ő maga is cigány volt, és a cigány gyerekekre nagyon rá volt szállva, nagyon keményen bánt velünk. Volt olyan óra, hogy elsírtam magam. Hát... nekem nem volt szabadidőm, mert nekem délután mennem kellett zeneórára, szolfézsra. Szigorúak voltak nagyon.”

Először jót mosolyogtam, majd megsajnáltam L-t, amikor elmesélte, hogyan lett nagybögős:

„Úgy lettem zenész, hogy bent néztem a mesét 6. osztályos koromban. Egy roma srác mindig ott sétált haza, és mindig köszöntek apuval. Megkérdezte, hogy a fiad nem akar bőgőzni? Mindig bőgő óráról jött épp. Apu beszél nekem a nappaliba, ahol mesét néztem, hogy fiam, nem akarsz bőgőzni? Azt se tudtam, mi az a bőgő, mindig dobos akartam lenni, mint apu. Akkor automatikusan azt mondtam, hogy de... aztán visszazegeztem a tekintetem a mesére. Onnan elkezdődött nekem egy borzalmas korszak, mert utáltam a bőgőt, én dobos akartam lenni... és így lettem nagybögő zeneművész. Amit utólag egyébként nem bántam meg.”

L esete teljesen ellentmond a hipotézisemnek, melyben feltételezem, hogy a szülők nem bíztatták tanulásra a kértzett

személyeket. Az ő esetében nagyon is bíztatták, sőt, ellentmondást nem tűrően kötelezték. Ami még egyedibbé teszi az esetet az az, hogy nem a kötelező tantárgyakat erőltették, mint oly sok szülő. Nem kérték, hogy olyanban legyen jó, amihez egyébként nem ért, nincs tehetsége. Ők látták, miben tehetséges a gyermekük, és attól függetlenül, hogy L mit szeretett volna, – mert más tervei voltak (dobos, ügyvéd), nem engedték érvényesülni. Abból nem engedtek a szülők, amiben egyértelműen tehetségesnek mutatkozott. Érdekes, hogy L utólag felmenti, igazat ad a szülőknek, és az őt sokszor megszügyenítő zenetanárnak is.

A 4. kérdezett személy (R) nagyon szeretett iskolába járni. Olyan osztályba járt, ahol többségében magyar diákok tanultak. Tanáraival és diáktársaival is jó volt a kapcsolata, igazán sosem tapasztalta azt, hogy diszkriminálják roma származása miatt. Az iskolával kapcsolatos kellemes érzései a sporttal és a kirándulásokkal kapcsolatosak. Szülei részéről mindig is támogatást érzett a tanulmányaival kapcsolatosan, általános iskolától kezdve a főiskoláig mindig számíthatott a családjára. Örültek, ha gyermekük szorgalmas, törődik a tanulmányaival. Támogatták is, főiskolai tanulmányai során sokat segítettek neki, azt később végezte el levelező tagozaton, család mellett.

R esete nem erősíti meg a hipotézisemet, melyben feltételezem, hogy a szülők nem bíztatták tanulásra a gyermeküket. Ebben az esetben kifejezetten tetten érhető a szülői biztatás, lelkesedés.

„Nem mondták, hogy ne tanuljak, sőt büszkék voltak rám, hogy tanultam. Örült a környezetem, családom, barátaim is, hogy egy roma ember elvégez egy főiskolát. Nővéremmel együtt tanultunk, együtt végeztük el a tanítóképző főiskolát. A családom minden tagja segített.”

Összefoglalva elmondható, hogy négy esetből kettő igazolja a hipotézisemet. Az 1. kérdezett személynek egyáltalán nem szóltak bele a tanulmányaiba. Nagyon fontos kiemelni, hogy kifejezetten szeretett tanulni, nagyon szeretett iskolába járni, első körben eljutott az érettségiig, ami a családjában egyedülálló volt. Senki nem terelgette, biztatta, beszélgetett vele az értékeiről, képességeiről, amit utólag nagy hátrányként él meg. *„Ki tudja, akkor hol lennék most...”* A 2. kérdezett személy esetében szintén senki nem szólt bele a tanulmányaiba, nem kapott biztatást, nem motiválták tanulásra, továbbtanulásra. Nem kellett különféle elvárásoknak megfelelnie. A továbbtanulás kérdését is az osztályfőnökre bízták. A 3. kérdezett személy teljesen ellentmond a hipotézisnek. Őt kifejezetten „erős kézzel” fogták az iskola évei alatt. A szülők korán meglátták gyermekük tehetségét, és abból nem engedve kötelezően járatták zeneiskolába. Ők jelölték ki a gyermek továbbtanulási útját. A 4.

kérdezett személy esetében egy teljesen optimális szülői bízattatást láthatunk, melyben a szülők büszkék tanulni vágyó gyermekükre, és mindenben igyekeznek támogatást nyújtani. Megjegyzés: Két személynél érezhető az, hogy hangsúlyosan nagyon szerettek iskolába járni gyerekkorukban, és csak a jót tudják felidézni – ők ketten váltak pedagógussá.

3.6.3. Diszkrimináció az iskolában

A 3. hipotézis szerint a kérdezett személyek már gyerekként az iskolában megtapasztalták a faji alapú megkülönböztetést.

Az 1. kérdezett személy „C” osztályba járt. Így fogalmazott:
„Amikor én jártam iskolába, nem kimondottan roma iskola volt, viszont nagyon nagy volt a létszám. Egy évfolyamon belül egy olyan osztály volt, ahol sok volt a roma. A többi osztályba is járt 1-2, de volt egy osztály, a C osztály, ahol tömörítve csak romák jártak, illetve olyan magyarok, akik szintén nehéz helyzetűek.”

Ez sokat elárul az akkori társadalmi viszonyokról. Ennek ellenére K azt állítja, hogy az iskolában és az élet más területén máshol sem érték támadások, hátrányos megkülönböztetés. Az iskolához visszakanyarodva valószínűnek tartom, hogy sokat jelenthetett egy kiváló osztályfőnök védelme és szeretete. Kiemeli, hogy az volt a

legjobb pillanata az iskolában, amikor megtudta, hogy felsőben ki lesz az osztályfőnöke:

„A legjobb az volt, amikor a negyedik osztályt kijártuk, felmentünk felső osztályba és megtudtuk, hogy xy lett az osztályfőnökünk. Jó kis összetartó osztály voltunk, ő pedig olyan volt, mintha az apukánk lett volna. Olyan szeretettel viszonyult hozzánk, hogy alig vártuk, hogy menjünk iskolába. Olyan volt, hogy nagyon szerette a diákokat.

Úgy gondolom, hogy egy pedagógus, aki kiváló szakember, és szeretettel viszonyul a diákjaihoz, nagyon sokat tud tenni azért, hogy összetartó közösséget kovácsoljon, hogy védelmezője, segítője, tanácsadója legyen a diákjainak. Bizonyára ő is hozzájárult sok diák pályaválasztásának sikerességéhez, önértékelésük javításához.

Az interjú arra is rávilágít, hogy K annyira nem érzekelte a diszkriminációt, hogy minden olyan lehetőséget is visszautasított, amelyek támogatást nyújtanak roma személyeknek, tehát nem élt a pozitív diszkrimináció adta lehetőségekkel sem. Ez nagyon elgondolkodtató.

„Sőt, én is úgy álltam hozzá, ami szerintem utólag így nagy butaság volt... a főiskolán volt egy MACIKA nevű program, ami főleg hátrányos helyzetű embereknek adott ösztöndíjat. Én ezeket sem használtam ki. Pontosan azért, mert arra gondoltam, hogy mellettem ott volt egy osztálytársam, akinek

meghalt az anyukája, egyedül nevelte az apukája, és neki semmi ilyen lehetősége nem volt, hogy bármilyen szervezethez fordulhatott volna, és arra gondoltam, hogy nekem meg eközben a származásom miatt adnak pénzt? Nem értettem, de aztán utólag rájöttem, hogy nagyon sok mindenkinek jó, hogy vannak ilyen támogatások. Ez csak az én sajátos gondolkodásom volt, ami nem biztos, hogy helyes hozzáállás volt.”

K iskolai tapasztalatai nem erősítik meg a hipotézisemet, miszerint a kérdezett személyek már gyerekként az iskolában megtapasztalták a faji alapú megkülönböztetést.

Az alábbi interjúrészletek nagyon beszédesek. Képet kapunk arról, hogyan élte meg a negatív diszkriminációt N:

„– »C« osztályba jártál?

– Igen, a naplóban a »c« betű ott volt a nevem mellett. Nem volt más lehetőségünk.”

Az 1. kérdezett személynél már láthattuk, hogy a szocializmus idején C osztályba jártak a cigány tanulók. A nevük mellett „c” betű szerepelt. Ez valójában egy teljesen nyílt szegregációs rendszer volt.

„Ő eldöntötte, hogy oda menjek, mert szerinte én azt az iskolát fogom bírni és kész.”

Itt arról beszél a kérdezett személy, hogy volt döntési joga, melyik iskolába menjen. (Valójában a jogszabályok nyilván lehetővé tették volna, de ő ezt gyerekként nem tudta, a szülei teljes mértékben rábízták a döntést az osztályfőnökre). A tanár állított egy „tükröt” a diák elé, úgy fogalmazott, hogy N azt az iskolát fogja bírni. A képességeit is röviden minősítette.

„– A rosszat hamarabb fel tudom idézni – sajnos. Mikor kiállított a tanár néni az osztály elé, megszégyenített, mert nem volt felszerelésünk. Hát, sajnos tényleg nem volt felszerelésünk. Mértan órán kiállított minket, cigányokat, akiknek nem volt mértanfelszerelése.

– A szegénység miatt nem volt, vagy hanyagságból?

– Gyerekként ezt nem tudtam megítélni, nem tudom. Kajánk az volt, de nem tartották fontosnak a szülők ezeket a dolgokat megvenni. Akkor nem kaptak ilyen felszereléseket a hátrányos helyzetű gyerekek, a szülőknek meg kellett venni. És így megszégyenített minket.”

Ez az eset a megszégyenítésnek egy igen magas foka. Nehéz elemezni, mert minden szava önmagáért beszél. Miért állította ki a tanár a felszerelés nélkül iskolába érkező roma gyerekeket? Az csak súlyosbítja a helyzetet, ha tudta, ezek a családok megélhetési gondokkal küzdenek, a mértanfelszerelést nem biztos, hogy minden

család meg tudta vásárolni. Elhangzott az is, hogy a szülők nem tartották fontosnak megvenni ezeket a dolgokat. Talán érdemes lett volna a szülőkkel beszélgetni, a szülő-iskola kapcsolatot építeni.

„– Szerinted ez egy szándékos diszkrimináció volt?

– Igen. Ki is nyilvánította, elmondta, hogy na, látjátok, ezért nem viszitek sokra, mert nem tudtok felzárkózni, nincs felszereléseitek. Mi próbáltuk az osztálytársainktól elkérni, de persze ő is dolgozik vele, nem tudták mindig ideadni. Mi meg sokszor össze is verekedtünk, akkor megint rossz helyzetbe kerültünk. Szerintem a szülők tehettek róla elsősorban, én kértem anyukámat, hogy vegyen vonalzót és azt mondta, hogy kislányom, nem tudok venni. És akkor kaptam az egyest, kész.”

A pedagógus itt tovább fokozza a megszegyenítést. Nagyon leegyszerűsíti a képet, nem lát a dolgok mögé. „Azért nem viszitek semmire, mert nem tudtok felzárkózni, mert nincs felszereléseitek.” Már önmagában azt mondani egy gyereknek, hogy nem viszi semmire az életben, nagyon káros, a személyiségre, önértékelésre nagyon rossz hatást képes gyakorolni. A felnőtt N a mai napig emlékszik ezekre a mondatokra. Másrészt, kiderül, hogy gyerekként kérte N, hogy vegyenek neki felszerelést, de az édesanya nem tudta megvenni, mert erre nem volt pénzük.

Megkérdeztem N-t, hogy gyakori volt-e az, hogy diszkriminálták az iskolában, és hogy ezt melyik oldalról érezte:

– *Többször is megélted a hátrányos megkülönböztetést azért, mert cigány vagy? A tanárok vagy diákok részéről?*

– *A tanárok részéről. A diákok félték tőlünk. Fele cigány, fele magyar volt az osztályban. Mi nem bántottuk, csúfoltuk őket, ha ők sem tették. Nem mertek ők cigányozni.*”

Különösnek tartom a félelem megjelenését a magyar diákok részéről. Tudjuk, hogy a rasszizmus egyik fontos összetevője a félelem.

(Megjegyzés: A feleségem, aki magyar származású, mesélt arról, hogy gyerekkorában ő is félelmet és utálatot érzett a cigányokkal szemben. Azt is elmondta, hogy a neveltetésében természetes volt a rasszizmus, amit utólag felnőttként tisztán lát. Gyakran kapott olyan szülői intelmeket, hogy „*Ha majd egyedül jössz haza az iskolából és cigányt láatsz, menj át az utca másik oldalára, ne nézz a szemükbe. Ha hozzád szólnak, tegyél úgy, mintha nem hallanád. Nem szabad szóba állni velük.*” Egyszer az is előfordult vele, hogy 5. osztályos korában az iskola első napján az egyetlen cigánylány mellé tudott csak leülni, mert ott volt hely. Mindenkinek megvolt már a padtársa, így neki „ez jutott”. Ez maradt az ültetési rend. Otthon, amikor kérdezték a napjáról, elmesélte, hogy ki mellett ül. A szülei nagyon leszidták, pánikoltak. Elmondták, hogy hatalmas szégyen, hogy egy cigánylány

mellett ül. Azt mondták, készüljön fel rá, hogy most már őt is kirekesztik, szörnyű sors vár rá az iskolában. A szülők baljóslata nem következett be. Az egyetlen cigány diákot minden társa teljes mértékben elfogadta az osztályban, nem történt kirekesztés.)

„A tanárok jobban éreztették. Én nagyon szerettem a verseket, a történelmet is. Azokat én simán meg tudtam tanulni. Ha én elmondtam egy verset, az mindig csak hármas vagy négyes lehetett. Nekem ötöst soha nem adott, mert cigány vagyok... és akkor elmondta, hogy azért nem kapok ötöst, mert a hangsúlyom nem volt jó. Na és ilyenkor mondtuk azt, hogy minek tanuljunk. Elég nekem a hármas is. Azt meg úgy is elértem, hogy semmit nem tanultam otthon. Reggel becsaptam a táskámba a cuccot és mentem.”

Fontos megjegyezni, hogy azt nem tudjuk, hogy a kérdezett személy utólag mennyire nagyítja fel a dolgokat, mennyire látta vagy látja reálisan a történeteket. Az biztos, hogy amit elmesél, azt a saját belső szűrőjén keresztül meséli, tehát ő ezt biztosan így élte meg. Ebben a történetben az a szomorú, hogy milyen könnyen el lehet venni valakinek a kedvét, motivációját egy adott tantárgy tanulásától, ugyanakkor mennyire nagy szerepe van a pedagógusnak, hogy motiválja a diákokat. Azt gondolom, hasonló helyzetben bárkinek elmenne a kedve a tanulástól, a bizonyítási vágytól, elhalna a

lelkessedésünk, kíváncsiságunk, ha folyamatosan hasonló tapasztalatokban lenne részünk.

„Ötöst... én csak testnevelésből meg énekből kaphattam. Abba nem tudott belekötni a tanár. Elmentem a sportversenyre, ahol én álltam a dobogón, mert én nyertem meg. Abba nem tud belekötni. De hogy egy verset elmondtam hibátlanul úgy, hogy nem jól hangsúlyoztam, nekem a legjobb eredményem a négyes volt. Mindig kitalált valamit. Fogalmazásnál helyesírásba nem tudott belekötni, mert helyesen írtam. Belekötött viszont, hogy nem olyan tartalmas.”

Nagyon érdekes gondolatok. Azt érzi a kérdezett személy, hogy csak azt nem lehet elvenni tőle, ami mindenki számára nyilvánvalóan az övé. Mintha előre el lett volna döntve, hogy milyen tantárgyakban lehet jó, és melyek azok, amelyekben meg sem kell erőltetnie magát, úgysem léphet szintet.

A **3. kérdezett személy** megerősíti a hipotézist, mely szerint a kérdezett személyek már gyerekként az iskolában megtapasztalták a faji alapú megkülönböztetést.

„5–6. osztályos koromig nem éreztem ilyet, sőt, fel is néztek rám. Utána bejött ez a korszak, ez a Tankcsapda, fekete pólós emberek... és elindult egy ilyen rasszista hullám. Utána mindenki rocker lett hirtelen. Ebből azt tapasztaltam, hogy

hirtelen elkezdtek cigányozni az osztálytársaim. Én pont a kettő között álltam, érdekes, mert a B és a C osztály cigány osztály volt, az A magyar osztály volt, és én abba jártam. A magyarok lecigányoztak, a cigányok lemagyaroztak. Ez nehéz korszak volt. Ez tartott két évig.”

L osztályával kapcsolatosan az a rendkívül érdekes, hogy az iskola évfolyamán belül a „magyar” osztályba járt. A kérdésre, melyben a miértjét kerestem, azt válaszolta, a szülei kiharcolták. Mindenképpen azt szerették volna, ha A osztályos lesz a gyerekük. Egyébként ez volt a zene tagozat is. Nagyon magányos érzés lehet azt megtapasztalni, hogy „a magyarok lecigányoznak, a cigányok lemagyaroznak”. A jelenséget egyébként egyre többen tanulmányozzák. Mendi Rózsa 1999-es tanulmányában identitásválságnak nevezi ezt az állapotot. Felsőoktatásban tanuló roma fiatalok körében végzett pszichológiai kutatást a témában.

A diákok részéről kezdetben tiszteletet, felső tagozathoz érve már rasszista megnyilvánulásokat tapasztal. A tanárok részéről csak egy-két esetben tapasztal ellenérzéseket, például volt olyan tanár, aki rendszeresen kipakoltatta a három cigánytanuló zsebéét. Többségében azonban elfogadták, szerették a tanárai.

Különösen hálás a középiskolai éveikért, melyet így jellemez:
„A középiskolában minden megfordult. Ott az egész iskolában összesen volt 2-3 cigány. Ez egy zeneművészeti

középiskola. Nagyon felnéztek a cigányokra, a diákok és a tanárok is. Még az igazgató és az igazgatóhelyettes is nagyon szeretett, segített, mindig nagyon készségesek voltak. Ott előnyöm volt a származásomból, és nagyon élveztem a középiskolát. A mai napig nagy örömmel tekintek vissza erre a korszakra. Olyan kapcsolatok alakultak ki, amelyek a mai napig élnek, és abból dolgozom jelenleg is. A zenében nagyon szeretik a cigányokat.”

A **4. kérdezett személy** nem tapasztalt az iskolában faji alapú diszkriminációt általánosságban. Kizárólag jó emlékei vannak az iskoláról, így az ő esete nem erősíti meg a hipotézisemet, mely szerint a kérdezett személy már gyerekként az iskolában megtapasztalták a faji alapú megkülönböztetést.

Összefoglalva elmondható, hogy a négy személyből kettő megerősíti a hipotézist. A 2. kérdezett személy erősen megdöbbentő példákkal szemlélteti, hogyan és miképp érték hátrányos megkülönböztetések már az iskolában is roma származása miatt. Különösen a tanárok részéről emelte ki ezt a jelenséget, ami nagyon elszomorító. Igazságtalannak és „beskatulyázónak” írja le az osztályozást, azt, ahogyan ő ezt megélte. Mintha előre ki lett volna jelölve, miben teljesíthet jól (zene és sport), és mi az, amiben hiába küzd, nem fog jó jegyet kapni, mert az előre el van döntve, például hiába szerette a verseket és tanulta meg hiba nélkül, mivel nem jól

hangsúlyozott, sosem kapott ötot, ugyanígy a fogalmazása sem lehetett kiváló, mert az „nem elég tartalmas”. A 3. kérdezett személy tanárok és diákok részéről is kiemelt negatív példákat. Az ő iskolatörténetét korszakok jellemzik. Volt, amikor lenézték roma származása miatt, és volt, hogy pont emiatt felnézték rá. Kifejezetten előnyt jelentett a zeneművészeti középiskolában, ahol nagyon alacsony volt a roma tanulók száma (2-3 az egész iskolában) és eleve felnézték a roma személyekre diáktársai és tanárai is. Az 1. és a 4. kérdezett személyek soha nem tapasztaltak hátrányos megkülönböztetést az életük során, így az iskolában sem. Az 1. kérdezett személy megjegyzi, hogy ennek oka lehet a viselkedése, megjelenése, beszéde. A 4. kérdezett személy ezt nem részletezi. Ő meglehetősen szűkszavú volt az interjú egészében is.

3.6.4. Diszkrimináció a munka világában

A következő hipotézis is a hátrányos megkülönböztetéshez kapcsolódik, de most nem az iskolában, hanem a munka világában közelítjük meg a kérdést.

Feltételezem, hogy munkavállalóként éltek már át negatív diszkriminációt roma származásuk miatt.

Az **1. kérdezett személy**, K sosem élte meg az élet egyik területén sem, hogy származása miatt diszkrimináció éri. Így a munkavállalásban sem érte ilyen hatás. Az ő esetét alapul véve tehát a hipotézisem nem nyert igazolást.

„Elmondom őszintén, hogy engem, amiért elmondtam szemtől szembe, hogy roma vagyok, soha nem ért hátrányos megkülönböztetés. Mindig elfogadták. Volt egy lány, akivel egyszer jártam egy tanfolyamra, ő nem ellenem, hanem az egész cigányság ellen volt, szinte gyűlölettel. Azért mondom, nekem ezzel személyesen soha nem volt gondom. Mindig figyelték a viselkedésemet, beszédemet, cselekedeteimet és ez alapján elfogadtak. Általános iskolában inkább a biztatást tapasztaltam, középiskolában meg a semmit.”

A 2. kérdezett személy, N az élet minden területén számtalan elutasítást élt át, így a munka világa sem kivétel. Bár mindig volt munkája, sokszor meg kellett harcolnia a felvételért, vagy már a munkahelyen bizonyítania kellett „rátermettségét”. Az elemzés során kiderül számomra, hogy pozitív személyiségjegyei vitték őt mindig előre. Nagyon kitartó volt, nem adta fel a céljait. Ha nem sikerült felvételt nyerni egy munkahelyre, ment egy másikhoz. Ha mindenütt elutasítóak voltak, észérvekkkel győzte meg a munkáltatót, hogy adjon esélyt. A munkája során szorgalmas volt, nem hagyta, hogy kihozzák a sodrából. Jól tűrte a „próbákat”, melyeket elé állítottak. Szerényen, alázattal viszonyult a munkáltatójához. Ebben nagy szerepe volt a keresztény értékrendnek, mely gyerekkorától kezdve hangsúlyos az életében.

„Volt annyi eszem, hogy leszerződjek, mert cigány vagyok és úgysem fognak máshova felvenni és tanulóként még leszerződtem és ott dolgoztam. Így nem rúghattak ki.”

Ebben a gondolatában benne van, hogy szerinte akár ki is rúghatták volna szerződés nélkül. Ezt akkor mondta, amikor arról kérdeztem, hogyan hatott rá a rendszerváltás.

„– Az elején bizonyítanom kellett. Nekem 5–10 perccel a munka előtt már ott kellett lennem, számon kértek, ha nem így történt. Az embernek hallgatni kellett, sok mindent eltűrni. Fiatal voltam, még nem volt gyerekeim, férjem. Azt mondták, hogy nekem minden szombaton be kell mennem, mert nincs gyerekeim, de túlórárt nem fizettek.

– Ez diszkrimináció volt a cigányokkal szemben?

– Igen, ezt csak cigánnyal csinálták meg. ... Akkor már gyülekezetbe jártam. Sokat számított. Ott egy más gondolkodásmódot sajátítottam el, megtanultam engedelmeskedni, tűrni. Azért erre szükség volt ahhoz, hogy megmutassuk, mi cigányok is tudunk jól dolgozni.”

Megdöbbenve hallgattam N szavait. A szakirodalmi kutatás alatt több hasonló írást is olvastam, melyben hasonló diszkriminációs eseteket olvastam, de így, hogy szemtől szembe mondta el nekem egy érintett személy, egészen más élmény. Mintha csak azokat az

irodalmakat mondta volna fel, melyeket nemrég olvastam. Így számomra még hitelesebb és valóságosabb azok tartalma, N szavai megerősítik azokat.

„Volt olyan eset, hogy megszűnt a varroda, jelentkeztem telefonon egy barátnőmmel másik varrodába, ő barnább volt, mint én. Telefonon azt mondták, hogy jelentkezünk reggel az irodában, ekkor meg ekkor kell megérkezni. Ahogy megláttak, egyből betelt a hely. Ezt is megéltem. Nem hittem volna el, ha nem velem történik. Még mondta is a főnökasszony, hogy hát xy, még Ön talán, de a barátnője semmiképp. De én mondtam, hogy a barátnőmmel szeretnék együtt dolgozni, köszönöm, így nem, én is cigány vagyok, nem csak a barátnőm. Kopogtattam máshol és ott már kértem, hogy engedje már meg, hogy dolgozzunk, egy hónapig, két hétig... el akartak ott is utasítani először, hogy hát, biztos nem fogja maga bírni ezt a munkát, be tud járni másik városba? Fel tud kelni időben? Ilyeneket kérdeztek. Hát mondtam, hadd próbáljuk meg, hogy fel tudok-e kelni, 6 órára be tudok-e járni, mondtam, hogy adjon már egy esélyt legyen szíves, hogy érezzük már, hogy mi is valók vagyunk valamire. Egy próbára, egy hónap, két hét... És aztán csak adtak egy esélyt és ott is dolgoztam jó sokáig.”

Szintén tankönyvi példája a hazánkban jellemző roma diszkriminációnak. Láthatjuk, mennyire kitartónak kell lenni egy olyan embernek, akit súlyosan elutasít a társadalom. Elgondolkodtató, hogy sokunknak milyen természetes elmenni egy állásinterjúra, felvételt nyerni egy állásra, míg másoknak legalább kétszer annyit kell bizonyítani, küzdeni ugyanazért a célért. Nem mindenki lett volna ilyen „harcos”, kitartó, mégis alázatos.

A 3. kérdezett személy munkája során nem érzékelt hátrányos megkülönböztetést, így az ő esetét alapul véve nem igazolódik a hipotézisem, melyben feltételezem, hogy a kérdezett személyek munkavállalóként éltek már át negatív diszkriminációt roma származásuk miatt. Ennek oka az lehet, hogy L zeneművész, ráadásul egyetemi diplomával. Sikereket ért el a popszakmában is, neve országszerte ismerősen csenghet bárkinek. Ő maga azt mondja, hogy a zenében szeretik a cigányokat. Ezt igazolja számos szakirodalmi forrás is, melyből kiderül, hogy az első feltörekvő cigányok, akik sikeresek lettek, elsősorban a zenei pályán mutatták meg a tehetségüket.

A 4. kérdezett személy munkavállalóként sem élt át hátrányos megkülönböztetést, sőt, elmondása alapján a főiskolától kezdve kifejezetten előnye származik belőle, úgy érzi, felnéznek rá azért, mert roma származásuként helytáll egy értelmiségi pályán.

„Később a tanítóképzőn meg kifejezetten örültek, hogy cigányként és gyerekeket nevelő apaként tanulok. Ott előnyöm volt. Tisztelték azt, hogy el akarok érni valamit.”

Összefoglalva azt láthatjuk, hogy itt a négy személyre háromféle tapasztalat jellemző. A semleges, a pozitív és a negatív. Semlegesnek éli meg roma származását a munka világában az 1. kérdezett személy, aki semmilyen területen és soha nem tapasztalta a roma származása miatti hátrányos megkülönböztetést. Drámai történeteket osztott meg a 2. kérdezett személy, akinek viszont nemcsak az iskolás éveit, de a munka világát is megkeserítette az előítélet. Számtalanszor kellett bizonyítania, hogy alkalmas, kompetens (szak)ember. Munkája során is láthatjuk, hogy folyamatosan „tesztelik”, tűréshatárát próbálgatják, például hétvégén ingyen munka, amit csak romákkal mertek megtenni a kérdezett személy elmondása alapján. Neki folyamatosan bizonyítania kellett. A 3. kérdezett személy munkája során csak előnyét élvezte annak, hogy roma származású. Ennek köszönhetően jutott el külföldi utakra, életre szóló felkéréseket is emiatt kaphatott elmondása alapján. Így tehát háromból egy esetben nyert igazolást az a feltételezésem, hogy munkavállalóként is éltek át hátrányos megkülönböztetést a kérdezett személyek. A 4. kérdezett személy is csak előnyét érezte származásának a munkája során. Tisztelték benne, hogy roma édesapaként céljai vannak, amelyekért kész energiát áldozni, megdolgozni.

3.6.5. Példaképek

Az **1. kérdezett személynek** nem volt példaképe. Igazából a pályaválasztása során is csak magára számíthatott, amit ő maga hátránynak is tart. Szerette volna, ha valaki ismeri eléggé ahhoz, hogy rávilágítson az értékeire, képességeire. Az ő esete nem igazolja a hipotézist, miszerint a kérdezett személyeknek volt példaképe, aki motiválta céljai elérésében.

A **2. kérdezett személynek** voltak példaképei. Olyan kortárs magyar lányok, akikkel egy gyülekezetbe járt, és felsőfokú végzettséggel rendelkeztek. Velük jó kapcsolatot ápolt, biztatták őt, magabiztosságát növelték, értékes embernek tartották, ösztönözték, hogy foglalkozzon tanulmányaival. Úgy gondolom, nagyon szerencsés volt az a helyzet, amelybe belekerült. Pozitív hatást gyakorolt rá a vele egykorú lányok tanulási sikeressége, és az, hogy egyenrangú társukként tekintettek N-re.

N esete alátámasztja a hipotézist, melyben azt feltételezem, hogy a kérdezett személyeknek volt példaképe, aki motiválta céljai elérésében.

„A keresztény háttérünknek köszönhetően voltak olyan barátnőim a gyülekezetben, akiknek felsőfokú végzettségük volt már akkor. Közülük az egyik a sógornőm lett később. Velük nőtem fel, és mindig mondták, hogy nem vagyok én kisebbségű, meg tudom csinálni. Felnéztem rájuk. Húzóerő

volt. Mindig elfogadtak és bátorítottak engem és más cigányokat is.”

A 3. kérdezett személynek, L-nek volt példaképe. Híres ember volt a példaképe, Marcus Miller, aki nagyon erős hatással volt az életére. Az ő tehetsége motiválta abban, hogy egy új hangszeren tanuljon meg játszani. Titokban tanult meg basszusgitarózni, a bőgőórák után este videókat nézett a tehetséges basszusgitárosról. A zenetanára tiltotta neki, hogy más hangszerrel foglalkozzon.

„Annyira nagy példaképem volt, hogy az ő hatására kezdtem el basszusgitarózni, de titokban, mert a nagybőgős tanárom nem engedte. Azt akarta, hogy csak a bőgőre koncentráljak, a klasszikusra. De én meg közben jobban szerettem a könnyűzenét... És ezért, amikor én hazamentem este fél 9-kor az iskolából, reggel 8-tól, akkor én még utána leültem a YouTube elé és Marcus Millert hallgattam, aki egy világhírű basszusgitáros.

Azóta már találkoztam vele személyesen, aláírta a basszusgitáromat... elértem azt a célt is. Azt a célt is elértem, hogy egyszer én a színpadon így fogok gitározni. Ez adott nekem motivációt. Lesz egyszer olyan gitárom, mint neki... és lett. Tavaly vettem meg. Volt olyan, amikor a színpadon őt játszottam, tehát mindent, amit kitűztem célt, azt elértem.”

L esete a példakép kérdésében igazolja a hipotézist, melyben feltételezem, hogy a kérdezett személyt példakép motiválta céljai elérésében. Az ő életében erőteljesen jelen volt egy példakép, aki, bár tudta nélkül, de nagy hatással volt L-re.

A **4. kérdezett személynek** nem volt példaképe, így nem erősíti meg a feltételezésemet, mely szerint a kérdezett személyeknek volt példaképe, aki motiválta céljai elérésében. Világosan kijelenti, mi motiválta a céljai elérésében.

„Igazán példaképem nem nagyon volt. Nem másért tanultam, hanem magamért és a családomért.”

Összefoglalva azt látjuk, hogy négyből két személynek voltak példaképei, akik motiválták céljaik elérésében, így ők igazolják a hipotézisemet. A 2. kérdezett személyt olyan nem roma kortárs lányok motiválták, akik vele egy keresztény gyülekezetbe jártak, és felsőfokú végzettséggel rendelkeztek. A 3. kérdezett személyt egy világhírű basszusgitáros motivált céljai elérésében. Mindkét személy esetében nagyon erős hatást gyakorolt a példakép a céljaik elérésében. Az 1. és 4. kérdezett személyeknek nem voltak példaképei, így az ő esetük nem erősíti meg a hipotézist.

3.6.6. Pályaválasztási motiváció

Nagyon sok és különféle oka lehet annak, amiért egy személy egy adott pályát választ. Van, aki már gyerekkorától tudja, mi szeretne

lenni, mások fiatal felnőttként találják meg hivatásukat, és akad, aki egész életében keresi a számára megfelelő foglalkozást. Abban biztos vagyok, hogy az emberek többsége már gyerekkorától foglalkozik a kérdéssel, hogy mivel szeretne felnőttként foglalkozni. A motiváció is sokféle és nagyon egyéni.

Következő **hipotézisemben** azt feltételezem, hogy **a pályaválasztás egyik motivációja a hátrányos helyzetű cigány személyeknek való segítségnyújtás.**

Az **1. kérdezett személy,** K lelkes, hittan tanító. Pályaválasztásában nem jelenik meg kifejezetten a cigány személyekkel való foglalkozás motivációja, legalább is nem hangzik el kiemelten. Igen korán megvolt benne az a belső késztetés, hogy a cigánytelepen élő gyerekeket összegyűjtse, és foglalkozzon velük, keresztény tanításokat adjon át nekik.

Azt is tudnunk kell, hogy olyan iskolában dolgozik jelenleg is, ahol többségben roma gyerekek tanulnak. Az oda járó gyerekek roma népismeretet is tanulnak, tanmenetbe építve is tanulják kultúrájukat. Így összességében azt lehet mondani, hogy K motivációja elsősorban az volt, hogy Isten Igéjét át tudja adni gyerekeknek, de ezt mindig is inkább a cigányság körében tette meg. A hipotézisem így közvetlenül nem nyert igazolást, viszont mindenképp kapcsolódik hozzá.

Jelenlegi munkahelyén gyerekekkel foglalkozik. Hangsúlyozza, hogy az emberekkel való foglalkozás legfontosabb mozgatórugója a szeretet:

„Amikor az ember emberekkel dolgozik, azt nem lehet tárgyiasan csinálni, mert kiég. Azt gondolom, hogy a szeretet az, ami kell és motiváljon, hogy ha emberekkel akarok foglalkozni. A szeretet miatt tudok nehéz helyzetben is úgy viszonyulni hozzájuk, hogy ne kiégjek, hanem tovább gondolkodjak.”

A **2. kérdezett személy** szociális ápoló-gondozó. Pályaválasztását először nem ő befolyásolta, hanem állítása szerint „az iskola” döntötte el. Bár majdnem két évtizedet dolgozott varrónőként, nem szerette, később önszántából választotta a második szakmáját. Számos okot felsorol, amiért nem maradt meg a szakmájában. Alulfizetettnek érezte magát, miközben komoly állóképességet igénylő munkát végzett.

„Azért akartam váltani, mert a varroda „gályamunka”. Soha nem fizettek meg bennünket, teljesítményre dolgoztunk, ilyen 50 fillér darabonként. Mindig kevés fizetést kaptunk egy hónapban, túlórákat nem fizették, szombaton be kellett járnunk, és nem beszélve arról, hogy görnyedtünk, és én nem szerettem... nem szerettem varrni.”

A kérdésre, hogy miért döntött a szociális ápolás-gondozás mellett, a következő választ kaptam:

„Nekem ez nagyon testhezálló. Nagyon szeretem az időseket, szeretek gondoskodni emberekről. Amikor megtudtam, hogy nekem ezt kell csinálni, hogy kijárni az öregekhez, bevásárolni, kiporszívózni, gyógyszerelni... úgy éreztem, hogy ezt nagyon szeretném csinálni.”

A hipotézisemet, melyben feltételezem, hogy a pályaválasztás egyik motivációja a hátrányos helyzetű cigány személyeknek való segítségnyújtás, nem igazolja. N pályamotivációja elsősorban a gondoskodás. Ez optimális motiváció annak, aki emberekkel dolgozik. Kifejezetten az idős emberek korcsoportját preferálja. Ebben a közegben találta meg a hivatását. Az alábbi gondolatai jól mutatják, mennyire ki tud teljesedni ebben a munkában, és hivatásként éli meg:

„Mindennap egy idős embernek elmondhatom, hogy jó, hogy van. Bátoríthatom őket. Sok segítséget nyújthatunk egyedül élő idős embereknek abban, hogy ne érezzék egyedül magukat, ne féljenek. Várnak minket, biztonságot adunk nekik. Ezen felül élelmet, gyógyszereket biztosítunk, de legfőképp mentálisan támogatjuk őket, mert egyedül vannak. Ne legyenek depressziósak... Hálás vagyok Istennek, hogy ilyen aranyos mamák vannak, akik az unokájuknak tekintenek. Én látogatom mindennap őket. Van, akinek

senkije nincs. Ha egy kenyeret megkenek vagy teát főzök, odaviszem, nagyon hálásak érte. Nem munka, hanem hivatás, szolgálat. Örömmel megyek a munkahelyemre.”

A 3. kérdezett személy, L nagybögő zeneművész-előadó. Ezen kívül teológus hallgató, és hosszú évek óta tart motivációs előadásokat roma fiatalok számára. Ez utóbbi miatt úgy gondolom, az ő esetében igazolást nyer a hipotézisem, melyben feltételezem, hogy a pályaválasztás egyik motivációja a hátrányos helyzetű cigány személyeknek való segítségnyújtás.

„Tartottam előadásokat, országosan olyan cigányoknak szóló táborban, ahol kb. 80 fiatal jött. Mindenhonnan az országból, de az ózdi cigánytól kezdve a gazdag „mercis”-ig nagyon vegyes volt az összetétele. És felkértek, hogy beszéljek. Annyira jól sikerült és feltöltött, hogy nagyon megszerettem, hogy előadásokat kell tartanom. Volt egy alkalom, amikor egy könyvtárban kellett beszélnem egy osztálynak, ahol sok cigány volt. Volt egy látványosan lebukott fiú, látszott, hogy korosabb, magasabb a többiektől. Ahogy beszéltem, egyre előrébb és előrébb ült. A végén az első sorban ült. A végén már ő kérdezett, hogy például miért fontos az angol. Ilyet még nem láttak az őt tanító tanárok. Semmi más nem érdekelte soha ezt a gyereket. Tehát fontos megtanulni a gyerekek nyelvén beszélni.”

L hivatása is az emberekkel való foglalkozás. Ha nem is a klasszikus értelemben dolgozik a dolgozat címében is szereplő „humán szférában”, de számos olyan felkérést teljesít, melyben emberekkel foglalkozik cigány emberként – cigány gyerekeket és fiatalokat motiválva saját sikerei által. Úgy gondolom, és a személyes tapasztalatai is azt mutatják, és ő ezt el is vállalja. Biztos vagyok benne, hogy nagymértékben hozzájárul a hazai cigányság társadalmi integrációjához, kitörési lehetőségeket tud biztosítani tehetséges gyerekeknek, akik talán az ő személyes életútjának megismerése és segítségnyújtása nélkül egyedül nem lennének képesek felemelkedni, hogy sokakra képes hatni, talán nem egy esetben egész életekre képes hatást gyakorolni. Nagyon hitelesnek tartom, hogy pont ő tart előadást hátrányos helyzetű cigány gyermekeknek és fiataloknak. Dicséretes, hogy erre a szervezők lehetőséget biztosítanak, és ő ezt el is vállalja. Biztos vagyok benne, hogy nagymértékben hozzájárul a hazai cigányság társadalmi integrációjához, kitörési lehetőségeket tud biztosítani tehetséges gyerekeknek, akik talán az ő személyes életútjának megismerése és segítségnyújtása nélkül egyedül nem lennének képesek felemelkedni.

Bár nem a hipotézis része, de fontosnak tartom megemlíteni, hogy jelenlegi munkahelye egy olyan zeneiskola, ahol a társadalom „elitjének” gyermekeivel foglalkozhat.

„És van a mostani munkahelyem, ahol úgymond Magyarországon krémjének kisgyerekeit tanítom egy Buda melletti településen. Elsősök, teljesen más közeg, ahol egy cigány sincs, csak én, ráadásul tanárként. Nem könnyű. Biztosan nézik azt is, hogy én cigányként mit tanítok nekik, milyen tanár vagyok. Nagyon érdekes, teljesen az ellentétje annak, amit eddig csináltam.”

L kiemeli, hogy szerinte mások (kollégai, szülők) szem előtt tartják azt, hogy ő cigány, és hogy ennek tudatában dolgozni kissé nehéz. Többet kell bizonyítania, mint egy táborban vagy egy osztályfőnöki órán, ahol kifejezetten a származása miatt kéri fel, hogy hátrányos helyzetű cigány gyerekek előtt beszéljen.

A 4. kérdezett személy (R) esetében megjelenik a hátrányos helyzetű roma fiatalokon való segítségnyújtás. Ugyanabban az általános iskolában dolgozik, ahol egykor ő is tanult. Akkor még csak kis számarányban tanultak ott roma tanulók, napjainkban pedig 90% fölött van számarányuk. Több helyen megemlíti, hogy a roma gyerekeknek szükségük van útmutatásra, több szempontú segítségnyújtásra. Roma tanítóként könnyen szót ért a gyerekekkel, a gyerekek szüleivel. Természetes számára a családokkal való kapcsolattartás. A gyerekekkel történő nehézségek esetén gyakran személyesen keresi fel a családot. Olyan, mintha hidat képezne a család és az iskola között, nagyon jól összeköti őket. A családokkal

való kapcsolata bizalmas, a szülők és gyerekek is mélyen tisztelik. A tanulók számíthatnak rá a pályaválasztásban is.

„Úgy érzem, megteszek mindent a munkám területén. Természetesen most, ahol dolgozom, ott nagy létszámban roma gyerekek tanulnak, és nekik szükségük van mindenfajta támogatásra.”

Bár R nagyon keveset beszélt, gondolatai mélyek és kifejezők. Nagyon tetszett a következő gondolata, amikor arról beszél, büszke roma származására:

„Úgy gondolom, példát tudok mutatni a gyerekeknek, fiataloknak, hogy hogyan kellene élniük.”

R pályamotivációja, miszerint azt alapvetően meghatározta a hátrányos helyzetű roma fiatalokon való segítségnyújtás, megerősíti a hipotézisemet.

Összefoglalva elmondható, hogy két személy esetében igazolódott a hipotézis, mely szerint a pályaválasztás egyik motivációja a hátrányos helyzetű cigány személyeknek való segítségnyújtás. A 3. kérdezett személy, bár nem arra készült, hogy romákkal foglalkozzon, amikor lehetőséget kapott roma fiatalokkal foglalkozni, annyira megszerette, hogy azonnal erre a pályára tért, életében állandó szerepet kapott az a hivatás, hogy roma embereknek adjon segítséget. A 4. személyt kifejezetten motiválja, hogy tanítványait – akik többségében hátrányos helyzetű roma gyerekek és

fiatalok – segítse, támogassa, példaértékű személyként álljon előttük. Az 1. és 2. kérdezett személyek pályamotivációjában nem jelenik meg a hátrányos helyzetű roma személyeknek való segítségnyújtás. Az 1. személyt általánosságban a teológia és a gyerekek motiválták, a 2. kérdezett személy pedig az idős személyek iránt érez elkötelezettséget.

3.6.7. Életminőségi kérdések

Egyre több kutatás foglalkozik életminőséggel. A WHO is alkalmaz életminőség felmérésére alkalmas kérdőívet (WHO-QOL). Számos területtel foglalkoznak ezek az életminőség kutatások, a teljesség igénye nélkül például egészségi állapot, munkahely, társas kapcsolatok, anyagi helyzet, érzelmi állapot stb. A dolgozat ezen részének nem célja mélyre hatóan és részletesen tárgyalni ezt a kérdéskört, az külön szakdolgozat lehetne. Ebben a részben az egyén szubjektív észlelését tanulmányozom saját élethelyzetére vonatkozóan abban az aspektusban, hogy a többségi társadalomhoz képest hogyan ítéli meg az életkörülményeit – mint anyagi helyzet, családi, baráti és egyéb kapcsolatok, jövedelmi viszonyok, életkilátás, jövőkép.

Ebben a hipotézisemben azt feltételezem, hogy a kérdezett személyek a saját életkörülményeiket átlagosnak vagy attól jobbnak ítélik meg. Az interjú során célzottan kérdeztem rá arra, hogy az adott személy hogyan értékeli az életminőségét különböző területeken, mint a kapcsolati tőke, anyagi helyzet, egészségi állapot stb.

Az **1. kérdezett személy** megerősíti a hipotézist. Életkörülményeit, életminőségét átlagosnak ítéli meg. Hálás azért az életért, amiben él. Teljesen átlagosnak tartja családi életét. Egy arany középutat mutat be, mely szerint vannak tőle gazdagabbak és tőle szegényebbek is. Kiemeli, hogy ő és a férje is dolgoznak, ami nagyon sokat jelent abban, hogy a mindennapokban boldoguljanak.

„Szerintem egy teljesen átlagos életet élek. Hálás vagyok Istennek, hogy mind a ketten dolgozunk a férjemmel. Nagyon sokat jelent, hogy hogyan gondolkodunk, hogyan osztjuk be a pénzünket, mit tartunk elsődlegesnek. Mi elsőnek kifizetjük a számlákat, a gyerekeknek legyen meg mindenük. Nyilván, hogy van ennél magasabb szint, de én elégedett vagyok az életemmel. Ahol lesz kitörési pont, hogy jó lenne, ha minden évben el tudnánk menni nyaralni, de erre nem mindig van lehetőségünk. Amit szeretnék megvásárolni – ételeket, ruhát – magamnak vagy a gyerekeimnek, Isten adott erre lehetőséget, hogy megtegyem. Megelégedett vagyok az élettel, a helyemmel. Most is kínáltak munkahelyet pluszba, de nem vállaltam el.”

Úgy gondolom, egy magasabb szintű gondolkodásra utal, hogy képes tervezni, gondolkodni, prioritásokat állítani a férjével közösen. Az elégedettséget az is jól tükrözi, hogy K-nak plusz kereseti forrásra biztosítottak lehetőséget (óraadás egy másik iskolában), de ő ezt nem

fogadta el. Ezzel zárta le azt a gondolatmenetet, melyben azt bizonyította, elégedett a jelenlegi életével.

A **2. kérdezett személy** is megerősíti a hipotézist. Életminőségét átlagosnak érzékeli. Azt mondja, mindene megvan, amire szüksége van az életben. Saját házzal, autóval rendelkezik. Bár nem annyira tehetős, hogy bármit megvásároljon magának vagy megvalósítson, ezt kifejezetten jó dolognak tartja, mert így mindig van kitűzött célja. A férjével együtt azt a stratégiát alkalmazzák, hogy minden évben kitűznek egy nagyobb célt, például fürdőszoba felújítása, garázs építés stb. Ezért megdolgoznak közösen, minden évben. Jó érzéssel tölti el elgondolkodni rajta, milyen jó, hogy amit tavaly elterveztek és megvalósítottak, most ott áll a szeme előtt. Jövőképe pozitív. 10 év múlva már nagymamaként látja magát. Szeretne a gyerekeinek segíteni, szeretné a nagymama szerep minden pillanatát kiélvezni, amennyire engedik a lehetőségei, támogatná a gyermekeit anyagilag is. Szeretne minél többet utazni a férjével együtt Magyarországon, új helyeket szeretne felfedezni.

„Van házunk, autónk. Finomakat eszünk. Ha megtetszik egy ruha, meg tudom venni, de ha nem veszem meg, akkor sincs gond, mert most például gyűjtök a térkőre. Egy évben egyszer elmegyünk nyaralni. Erre is szánunk időt. Szerintem egy átlagos család vagyunk. Nem tartom magam se szegénynek, se gazdagnak.”

A **3. kérdezett személy** életminőségét az átlagostól jobbnak érzékeli, ezzel egyértelműen megerősíti a hipotézisemet. Bár nem fejt ki részletesen, miért érzi így, az interjú során megemlíti, hogy építkezésbe kezdenek ebben az évben. Az sem átlagos, hogy ahogy ő fogalmazott, a származása és a zenei tehetsége miatt eljuthatott olyan helyekre, mint Washington, Berlin, és még számos más helyre is. A zenei pálya számos lehetőséget biztosított neki, amivel ő tudott is élni. Ezek az élmények, élethelyzetek hozzájárulhatnak ahhoz, hogy életminőségét átlagostól magasabb szintűnek értékeli.

Jövőképét pozitívan látja, a „felkelő nap” metaforájával így jellemzi:

„Új korszak előtt állunk, költözzünk. Izgalmas és nagyon új dolog. 10 év múlva szerintem még jobb lesz, mint most. Úgy látom a jövőmet 10 év múlva egy képpel lefestve, mint ahogy a nap feljön hajnalban, és még nem világos, de egyre világosabb.”

A **4. kérdezett személy** saját életkörülményeit teljesen átlagosnak ítéli meg. Hálás azért, hogy saját lakása és autója van, amiért ma már nem fizet hitelt – ezért külön hálás. Egészség és társas kapcsolatok terén is elégedett az életével. Hozzá is teszi, hogy nincs oka panaszkodni semmire az életben. Kiemeli, hogy tovább szeretné képezni magát olyan területeken, amelyeken hiányosságokat él meg,

ezek az idegen nyelv és a számítástechnika. Szeretne a jövőben mélyebb ismereteket szerezni ezeken a területeken.

R tehát szintén megerősíti a hipotézisemet.

Összefoglalva láthatjuk, hogy ez az első hipotézis, amely mind a négy esetben igazolást nyert. Az 1. kérdezett személy teljesen átlagos életűnek tartja magát, ugyanígy a 2. és a 4. kérdezett személy, nagyon hasonlóan gondolkodnak és élnek. Mindhárom esetben nagy szerepe van a boldog, kiegyensúlyozott családnak, a házastársukkal közösen gondolkodnak, közösen terveznek. A 3. kérdezett személy az életminőségét az átlagosnál magasabb szintűnek értékeli. Anyagiakban, családi, baráti és ismerősi kapcsolatokban is jobbnak ítéli meg élethelyzetét.

3.6.8. Az identitás alakulása a kérdezett személyekben

Az utolsó hipotézisemben azt feltételezem, hogy **a kérdezett személyek büszkék származásukra.**

Sajnos hazánkban a cigány szó meglehetősen pejoratív tartalmú. A dolgozat elméleti részében is foglalkozom azzal, miként sújtották a cigányokat társadalmi előítéletek, sztereotípiák. Emellett bemutatom azt is, hogy milyen népcsoportjai, vannak a cigányságnak, beleértve az anyanyelv szerinti felosztást is. A dolgozat elején azt írtam, nem az árnyoldalról szeretném megközelíteni a cigányságot, hanem épp

ellenkezőleg, pozitív megvilágításban szeretném láttatni azáltal, hogy olyan személyek élettörténetét, jelenjét mutatom be, akik munkájuk során emberekkel foglalkoznak. Az ő sikereiket, boldogulásukat, hátterüket és mindennapjaikat szerettem volna bemutatni. Kíváncsi voltam, hogy az interjú során milyen identitások rajzolódnak ki, hiszen már a válaszokból is lehet érzékelni például, hogy mennyire gyakran utalnak származásukra, hogyan jelenik meg az életútban, milyen hatást gyakorolt a sikereikre, kudarcaikra, hogyan jelent meg a cigány identitás az életük különböző szakaszaiban. Emellett célzott kérdéseket is feltettem az identitással kapcsolatosan.

Az **1. kérdezett személy** esetében úgy érzem, életét nem igazán hatotta át a cigány identitás. Bár cigánytelepen nőtt fel, élete során folyamatosan kapcsolódott valahogy a cigánysághoz, jelenleg is cigány gyerekeket tanít. Emellett nem tulajdonít különösen nagy jelentőséget annak, hogy cigány. Nagyon érdekesen fogalmaz a kérdéssel kapcsolatosan:

„Senki nem tehet róla, hogy milyen származású. Itt gondolom az a kérdés, hogy ki hogyan áll hozzá. Nekem soha nem jelentett gondot az, hogy én cigány családba születtem bele. Tisztában voltam az identitásommal, el is fogadtam. Bárhova mentem, ahol nem ismernek engem, mindig ezzel kezdtem, hogy én elmondtam, hogy roma származású vagyok, ha így elfogadják, akkor megköszönöm, ha nem akkor arról nem én

tehetek. Igazán ez bennem soha nem jelentett gondot. Egyébként többségében nem gondolták volna rólam, hogy roma vagyok, én ennek ellenére mindig elmondtam.”

K minden kapcsolatfelvételnél fontosnak látta közölni, hogy ő cigány. Milyen érdekes, és elgondolkodtató. Vajon miért tette ezt? Mintha minden kapcsolata előtt „tiszta lappal” szeretett volna kezdeni. Mintha egy nehéz teherként vagy bűnként hordozná ezt az identitást, és azzal, hogy első körben színt vall, leleplezi magát. Ledobja a hátáról, megszabadul ettől a tehertől. „Nincs más titkolni valóm, ez minden.” Az is érdekes, hogy azt válaszolja, többségében nem feltételezték róla. K tudatában volt annak, feltételezte, hogy a többségi társadalom előítéletes a cigányokkal kapcsolatban. Ő maga is kétszer kiemeli, hogy neki nem jelent gondot, hogy cigány családba született, és senki nem tehet a származásáról. Ezek a kijelentések számomra megerősítik azt, hogy a kérdezett személy erős előítéletet tapasztalt a társadalom felől.

Az első kérdezett személy tehát alapvetően nem büszke a származására, de nem is szégyelli. Egy olyan dolgoknak látja, ami veleszületett, nem tehet róla, és viselni kell. Ahogy ő is fogalmaz, neki ez „nem jelent gondot”. A hipotézisemet tehát nem erősíti meg.

A **2. kérdezett személy**, N szintén nem erősíti meg a hipotézisemet, melyben feltételezem, hogy a kérdezett személy büszke a származására. Első körben nagyon fontosnak tartom, és N

identitásának formálódásában is nagyon fontosnak tartom kiemelni, hogy ő egy magyar férfihoz ment feleségül. Ő ennek jelentőségét ki is emeli:

„Nekem az is volt az előnyöm, hogy férjhez mentem, és a férjem magyar. Már eleve abban éreztem, hogy elvett egy magyar fiú. Már ez az embernek egy önbizalmat adott, hogy tényleg vagyok olyan, mint egy magyar lány, mert elfogad egy magyar fiú. Ő ilyen téren emelte az önbizalmam, és utána már tényleg fel tudtam zárkózni minden téren, a társadalomban is.”

Úgy gondolom, már itt azonnal eldőlt, hogy nem büszke a cigány származására. Hierarchiát állít. Neki abból előnye van, hogy magyar férfi vette feleségül. Ez az életesemény adta meg az önbizalmat számára. Eddig a pontig nem tartotta értékesnek, elfogadhatónak magát. Az külön fontos gondolat, hogy a házastársának hálás azért, hogy sikeresen felzárkózott a társadalomban, tehát a sikeres társadalmi integráció forrása számára egy magyar férfival való házasságkötés.

A cigány identitáshoz való hozzáállását az is magyarázza, hogy rendkívül sok előítéllettel találkozott kisgyermekkorától kezdve. Egy kérdezett személy sem hangsúlyozta ennyire, hogy milyen sérelmek érték, mint N. Rengeteg konkrét példát is tudott mondani.

„Hiába mondta nekem otthon anyukám, mindig mondták, hogy szép vagy kislányom... ők dicsértek. De én sosem hittem

el. Mert bár szeretetben neveltek, tatám is szép kislányomnak nevezett, dicsért mindig. De nem hittem el, mert a világ meg mást mondott. Elmentünk az iskolába, ott nem ezt mondták, hanem szedjük össze magunkat, fejlődünk, legyen felszerelésünk, buták vagyunk... Úgyhogy mindig az ellenkezőjét tapasztaltuk, és az önbizalmunkat ez nagyon lecsökkentette azért. És már most ezzel az ésszel tudom, hogy a cigány gyerekek értelmeseek. Értelmeseek, csak nem hiszik el magukról, mert el vannak taszítva.”

A **3. kérdezett személy** megerősíti a hipotézisemet. Először nagyon zavarba jött a kérdéstől, melyben cigány identitásáról kérdezem. Azt mondta, ezen sosem gondolkodott el és soha senki nem kérdezte meg tőle, mit jelent cigánynak lenni, és hogyan éli meg származását. Láttam rajta, hogy őszintén elgondolkodik, kicsit több időre volt szüksége, míg megválaszolta ezt a kérdést.

„Hú, ez nagyon nehéz kérdés, és talán még soha senki nem tette fel. Igazából elsősorban magyar vagyok, nem is kellene különbséget tenni. De a valóságot kell nézmem... Igazából én szeretem, hogy cigány ember vagyok. Nem változtatnám meg, ha tehetném sem. Közben meg nem tudom elkerülni a kereszténységet is ebben a kérdésben, mert más identitást ad. Inkább keresztény embernek tekintem magamat legelső

sorban. Örülök, hogy cigány vagyok. Nekem jó, hogy cigány vagyok.”

Nagyon tetszett, hogy azt válaszolta, elsősorban magyar, és hogy identitását elsősorban a kereszténység határozza meg. Ennek ellenére és ezzel együtt pedig büszkeség tölti el a cigány származása miatt, amit elsősorban az elért sikereivel indokol. Úgy érzi, nem jutott volna el ideig, (ilyen magas szintre), ha nem cigánynak születik, és számos lehetőségtől elesett volna, ha nem gazdagítja ez az identitás is.

A **4. kérdezett személy** megerősíti a hipotézisemet. Büszke cigány származására, és ahogy egy korábbi hipotézis kapcsán már kiemeltem, szeretne követendő példa lenni azon fiatalok előtt, akikkel kapcsolatban áll pedagógusként. Azt gondolom, hogy R esete az egész szakdolgozat témájával kapcsolatosan megerősítő. Jól mutatja, hogy egy roma személy értelmiségivé válása egyrészt kitörési lehetőség, a társadalmi integráció szempontjából meghatározó. Másrészt rávilágít arra, hogy a romák és nem romák szemében is nagy dolog, amikor azt látják, hogy más roma személyeknek fontos a tanulás, a munka. Ez akkor mutatkozik meg, amikor arról beszél, hogy más roma személyek felnéztek rá, amiért főiskolára ment, de a nem roma oktatók is bíztatták, tisztelték, amiért valamit el szeretne érni.

Összefoglalva elmondható, hogy a négy kérdezett személyből kettő büszke roma származására, A 3. kérdezett személy történetéhez hozzájárulhat az az általa közölt állítás, hogy roma származása miatt

nagyon sok jó (is) történt velem, részben emiatt sikeres. Ezt kimondja: „*nekem jó romának lenni, inkább előnyöm van emiatt*”. A 4. kérdezett személy is kimondja, hogy büszke és hozzáteszi, hogy saját életútján keresztül szeretne példát mutatni másoknak is. Az 1. kérdezett személy veleszületett dolognak tartja, nem tulajdonít neki szerepet, jelentőséget az életében, így nem is érzékelem, hogy büszkeséget érez. A 2. személy esetében az interjúelemzés során sajnós azt látom, hogy a cigányságot valami olyan hátránynak tartja, amelyből „ki kell törni”. Ennek oka az lehet, hogy egész élete során nagyon sok rosszindulat érte roma származása miatt.

3.7. Az interjú során szerzett tapasztalatok összefoglalása

Négy roma személy életútját mutattam be a kutatásban. Vannak bennük hasonlóságok, közös pontok, de alapvetően mind egy-egy színes és csodálatos, egyedülálló és példamutató életút. Minden egyes interjúm más és más hangulatban telt. Az első interjú számomra is nehezebb volt, mert még nem volt benne tapasztalatom, jobban ragaszkodtam a részben eltervezett kérdések pontos betartására, később már nem voltam ennyire kötött, éreztem, mit kell kérdezni, kevésbé támaszkodtam az előre eltervezett kérdésekre, mert „megtanultam”, mit és hogyan kell kérdezni. Sikereesebbnek tartom az interjút, amikor a kérdések már a fejemben vannak, nem

pillantgatok a kérdéssorra, viszont hagyom, hogy valóban egy irányított beszélgetés alakuljon ki. Volt, aki könnyen meg tudott nyílni és tabuk nélkül beszélt, és volt, aki nehezebben. Mindig próbáltam átérezni a velem szemben ülő helyzetét, nagyon figyeltem, hogy beszélgetés közben előkerülnek-e olyan témák, melyekről az adott személy nem szeretne beszélni. Ilyen elő is fordult egy esetben. Arról vettem észre, hogy nagyon szűkszavúan adott választ, vagy egyenesen elterelte a szót a témáról, és elkezdett valami másról nagyon alaposan beszélni. Ezt mindig tudomásul vettem, és nem tértem vissza a kényesebb témákhoz. Ilyen témának számított bizonyos esetben a gyermekkor és az életminőség. Ez utóbbi egyébként számomra is nehezebb területnek bizonyult kérdezőként. Ennél a területnél éreztem azt, hogy az illendőség határát súrolja. Más kérdéseket bátran feltettem. Minden esetben úgy éreztem, hogy az interjúk nagyon megérintenek, hatással vannak rám. Az interjúk végén mindig megerősödött bennem, hogy olyan szakdolgozati témát választottam, melyet örömmel kutatok.

4. ÖSSZEFOGLALÁS

A dolgozatom elején írtam, hogy a témaválasztásomat a saját élethelyzetem is indokolja, hiszen magam is félig roma származású vagyok. Tudjuk, tapasztaljuk, hogy a romákat érő előítéletek nem újkeltűek, szinte a kezdetektől fogva a társadalmunk gondolkodásának része. Mivel az egyik legfontosabb „támadási felület” az iskolázatlanság és a munkanélküliség, szerettem volna olyan roma személyek sikeres életútját bemutatni, akik tanultak, dolgoznak és megállják a helyüket a munkaerőpiacon, esetleg kiemelkedően sikeresek, mindezt emberekkel foglalkozva teszik, a humán szférában.

A témához kapcsolódóan szakirodalmi kutatást végeztem, melyben tanulmányoztam a roma személyekhez kapcsolódó alapfogalmakat, roma népcsoportok leírásait, kutattam az előítéletek, diszkrimináció, életminőség fogalmait a romákkal kapcsolatosan, annak tükrében. Összefüggéseket kerestem a romák és a szegénység összefüggésével kapcsolatosan – így szakirodalmak, mások kutatásai alapján is bizonyítékot találtam arra, hogy jelentős az összefüggés. Ebben nagy szerepe volt hazánkban a rendszerváltásnak, mely negatívan hatott a roma személyek munkavállalására, felerősítette a szegregációt. Nagyon érdekes tanulmányokat olvastam az iskolázottságról is, nagyon beszédesek a számadatok, de a magyarázatok, tanulmányok is. Vizsgáltam a munkaerőpiaci jellemzőket is, melyben szintén meghatározó jelentőséggel bír a

rendszer váltás, de az is kiderült számomra, hogy miért volt nehéz, kihívásokkal teli a szocializmusban klasszikus értelemben vett munkahelyen dolgozni. Végül az első kiemelkedő roma személyek munkásságával is foglalkoztam. Ezt követően kezdtem el a kutatásomat.

A kutatásomat félig strukturált interjúval végeztem, melyben négy roma személyt kértem fel, két férfit és két nőt. A kérdezett személyek közül mindannyian házasok. Közülük egy fővárosi, három vidéken él. Végzettségüket tekintve van közöttük szociális ápológondozó, tanító, hittan tanár és okleveles előadóművész, aki teológus hallgató is.

A kutatásban több kérdésre szerettem volna választ kapni, ennek megfelelően több hipotézisem volt. A kutatási eredmények nem reprezentatívak, célja egyedi esetek feltárása, bemutatása. Hangsúlyos pontnak éreztem a kérdezett személyek gyermekkorának megismerését, hiszen így árnyaltabb képet kaphattam arról, hogy honnan érkeztek, hogyan szocializálódtak, milyen neveltetésben részesültek. Érdekelt a szülők gondolkodásmódja, életmódjuk, életvitelük hatása a gyermekeikre. Kíváncsi voltam, milyen volt a gyermekkoruk hangulata, milyenek voltak a mindennapok. Azt feltételeztem, hogy a gyermekkor attól függetlenül, hogy boldogan vagy kevésbé boldogan telt az adott személy esetében, mindenképpen nehézségek jellemezték. Ez két személy esetében igazolódott a

négyből. Nehézségként jelent meg a szegénység, az előítéletek megtapasztalása, negatív családi események, mint például a válás, de olyan tényezők is megmutatkoznak, mint a nevelés hiányosságai, és az, hogy a szülők és az iskola között gyakorlatilag semmilyen kapcsolat nem volt. Ennek oka mindkét esetben az volt, hogy a szülőknek nem volt iskola fogalma, mivel maguk is legfeljebb 4 osztályt végeztek. Ezzel összefüggő kérdés volt a szülők hozzáállása a gyermekük tanulmányi sikerességéhez, mely ugyanazt az eredményt hozta, mint a gyermekkor kérdése. Azok, akik nehezebb gyermekkorról számoltak be, szüleik nem motiválták őket tanulásra, továbbtanulásra. A kellemes, jelentősebb nehézségektől mentes gyermekkorról beszámoló személy szülei erőteljesen motiválták tanulásra, továbbtanulásra a gyermeküket.

Arra a kérdésre is szerettem volna választ kapni, hogy a kutatásban részt vevő személyek hogyan és milyen mértékben tapasztaltak előítéletet roma származásuk miatt gyermekként az iskolában, majd a munka világában. Nagyon érdekes kép rajzolódott ki. Két személy volt, aki soha semmilyen életszakaszban és intézményrendszerben nem tapasztalt előítéletet. Volt, aki az iskola világában megélte a negatív diszkriminációt, felnőttként a munka világában viszont már előnye származott belőle. Egy személy élt meg gyermekkorától a munka világáig tartó negatív diszkriminációt.

Nagy jelentőséggel bírt a példakép jelenléte két esetben is, melynek erejét rendkívül nagyra értékelem az interjúelemzés alapján.

Azt is feltételeztem, hogy a kérdezett személyek munkamotivációjában megjelenik az a szándék, hogy roma személyekkel szeretnének foglalkozni, hátrányos helyzetű romáknak szeretnének segíteni. Ez a feltételezésem két esetben igazolódott.

Az egyik legpozitívabb eredménynek tartom, hogy a résztvevő személyek mindannyian legalább átlagosnak ítélik meg saját életkörülményeiket, nemcsak azért, mert ez az egyetlen hipotézisem, melyben minden válaszadó esetében igazolást nyertem, hanem azért, mert ezek mind pozitív példaként állhatnak előttünk. Érdemes lenne mélyebben tanulmányozni ennek a mögöttes okait.

Szerettem volna, ha az utolsó hipotézisem is minden egyénnél igazolást nyer, ám csak két személy esetében nyert igazolást az, hogy büszke roma származására. Hozzátartozik azonban az igazsághoz, hogy ők azok, akiknek az esetében előnyről beszélhetünk a származásuk kapcsán. A másik két esetben vagy semleges, vagy főleg negatív tapasztalatok kapcsolódnak emlékeikben a származásukhoz.

4.1. További kutatási lehetőségek

Bár a rendszerváltás történései célzottan nem kerültek be a kutatási kérdésekbe, hipotézisekbe, az interjú során minden esetben tettem fel erre vonatkozó kérdéseket. Volt, aki nem tudott hozzászólni, például

mert akkor még meg sem született, és nem beszéltek erről a szüleivel. A további esetekben azon szerencsések közé tartoztak, akiket kivételes személyként nem érintett a romákat mélyen sújtó rendszerváltás. Érdeemes lenne kifejezetten a rendszerváltás tükrében kutatást végezni sikeres életutat bejáró roma személyekkel.

Hiánypótló lenne valamely konkrétabb munkaerőpiaci területen végezni kutatást, például szociális ápoló-gondozó vagy pénzügyi területen dolgozó roma személyek életútja, sikerei.

Nagyon érdekes lenne összehasonlító kutatást végezni ugyanazon munkaterületen dolgozók körében roma és nem roma munkavállalókkal, majd megnézni, vannak-e különbségek azt feltételezve, hogy a roma munkavállaló mélyebbről indul, és több vagy más kihívásokkal néz szembe a nem roma munkavállalóhoz képest, hiszen a kutatásban részt vevő 2. kérdezett személy példája igen elgondolkodtató.

Hiánypótló lenne olyan vizsgálatot végezni roma szülők körében, melyben arra keresik a választ, hogy miképp motiválják gyermekeiket a roma szülők a tanulásban és pályaválasztásban, milyen a szülő-iskola kapcsolat.

SZAKIRODALOM:

1. Albert F. – Hajdu G. (2016): Integráltság, szegénység, kapcsolati tőke. *Szociológiai Szemle* 26 (3), pp. 28–55.
2. Bernáth A. (2010): *Integráció a fejekben*. In: Kolosi Tamás –Tóth István György (szerk.): Társadalmi riport 2010. Társki, Budapest. pp. 312–326.
3. Czibere I. (2016): *A családi állapot és az élettel való elégedettség összefüggései és hatásuk a társadalmi integrációra a magyar társadalomban*. *Szociológiai Szemle* 27 (1) pp. 30–63.
4. Cserti Csapó T. (2018): *A hazai cigányság társadalmi helyzetének alakulása a Roma Integráció Évtizede alatt*. in: Gypsystudies – Cigány Tanulmányok Horizontok és dialógusok 2018 VII. Romológus konferencia. Pécsi Tudományegyetem BTK NTI Romológia és Nevelésszociológia Tanszék. Pécs. 2018.
5. Fábíánné A. K. (2015): *Romológia*, L'Harmattan kiadó. Budapest.
6. Forray R. K. (2000): *Romológia – Ciganológia* (szerk.). Dialóg Campus Kiadó. Budapest–Pécs.

7. Hajnáczy T. (2015): „Attól, hogy munkát meg lakást adnak neki, még nem lesz az ember cigány” avagy a pártállam cigánypolitikája. in: Gypsies Studies- Cigány Tanulmányok 36. Alapirodalmak a hazai cigány/roma népességre vonatkozó társadalomtörténet, társadalomismeret oktatásához. Pécsi Tudományegyetem BTK NTI Romológia és Nevelésszociológia Tanszék. Pécs. 2015.
8. Kemény I. – Jankó B. (2003): *A cigányok foglalkoztatottságáról és jövedelmi viszonyairól. A 2003. évi országos cigánykutatás alapján.* Esély 2003/6 pp. 58–72.
9. Kertesi G. (2000): *A cigány foglalkoztatás leépülése és szerkezeti átalakulása 1984 és 1994 között – Munkatörténeti elemzés.* Közgazdasági Szemle, XLVII/május pp. 406–443.
10. Kertesi G. (2005): *Roma foglalkoztatás az ezredfordulón.– A rendszerváltás maradandó sokkja.* Szociológiai Szemle 2005/2, pp. 57–87.
11. Kovai C. – Vigyári A. (2017): „Találkoztam boldog cigányokkal is.”: *Sikerek és küzdelmek a cigányok gazdasági stratégiáiban – antropológiai nézőpontból: Micol bazzabeni – Manuela Ivone Cuha . Martin Fotta (eds.): Gypsy Economy. Romani livelihoods and Notions of Worth in the 21st Century.* Szociológiai Szemle 27: (2) pp.123–127.

12. Lengyel Gy. – Janky B. (2003): *A szubjektív jólét társadalmi feltételei*. Esély 2003/1. pp. 3–25.
13. Márfi A. (2007): *A szubjektív életkörülmények társadalmi-gazdasági összefüggései*. pp: 6–23. In: Utasi Ágnes (2007): *Az életminőség feltételei* (szerk.). MTA Politikai Tudományok Intézete. Budapest.
14. Mendi R. (1999): *Felsőoktatásban tanuló roma fiatalok pályaszocializációs és személyiségvizsgálata*. Bölcsészkar szakdolgozat. Budapest.
15. Messing V. (2006): *Lyukakból szőtt háló: Háztartások közötti támogató kapcsolatok roma és nem roma szegények körében*. Szociológiai Szemle 2006/2: pp. 37–54.
16. Messing V. – Molnár E. (2011): *Bezáródó kapcsolati hálók: szegény roma háztartások kapcsolati jellemzői*. Esély 2011/5: pp: 47–74.
17. Szabóné K. J. (2012): *A magyarországi roma/cigány értelmiség historiográfiája, helyzete, mentális állapota*. Gondolat Kiadó. Budapest.
18. Szódy J. (2016): *Roma páciensek az egészségügyben. Pozitív Attitűdformálás az Emberibb Egészségügyért Közhasznú Alapítvány*. Budapest.
19. Virág T. (2008): *Változó gazdasági-társadalmi kapcsolatok egy cigányok lakta faluban*. Szociológiai Szemle 2008/1 pp. 60–77.